

In de metropool. Intellectuelen en proletariërs

Medewerker aan *Het Bouwvak*, het orgaan van de Nationale Onafhankelijke Federatie van het Ameubelement, Bouwvak en Aanverwante Vakken, was de Antwerpenaar Dony de Swert. Dezelfde De Swert was uitgever-beheerder van het anarchistische orgaan *Voorwaarts* (1908-1909), dat samen met het eveneens Antwerpse *De Opstandeling* (1910) het Mechelse *Het Vrije woord* (1911-1914) zou voorafgaan. In oktober 1910 had de Nederlander A.A. Hamburger¹¹⁹ namens De Vrije Groep in het *Bulletin* van de Anarchistische Internationale er zijn spijt over uitgedrukt dat Vlaanderen bij gebrek aan kameraden en geld niet over een revolutionair-syndicalistisch blad beschikte¹²⁰. Prompt verscheen *Voorwaarts*, dat echter alvast naar het aanvoelen van de Brusselse Groupe Révolutionnaire een te sterk syndicalistisch cachet had, te weinig principieel anarchistisch was. Zoveel bleek op een bijeenkomst in Antwerpen met Kerstmis 1908 die mede door toedoen van de Brusselaars was georganiseerd en waar ook Sint-Niklaas en Gent vertegenwoordigd waren. *Voorwaarts* mocht dan het blad van de Vlaamse vrije groepen heten en ook een Gents adres hebben, het bleek vooral een Antwerpse aangelegenheid te zijn en zou dat ook blijven tot aan zijn verdwijning. De Brusselse afgevaardigde, Jean de Boe, van zijn kant verkreeg op de Antwerpse bijeenkomst weinig concrete toezeggingen na zijn oproep tot samenwerking op het vlak van antimilitarisme, werklozenactie en protest tegen de uitwijzingen¹²¹.

In december 1909 werd opnieuw vanuit Antwerpen aan het *Bulletin de l'Internationale Anarchiste* bericht. De beweging had in de metropool blijkbaar nauwelijks voeling met de arbeidersbeweging. Er waren wel enkele anarchist-actief in de Diamantbewerksbond¹²², alsook in andere bonden, maar revolutionair-syndicalistische groepen bestonden er te Antwerpen niet. Voor de meeste kameraden bestond hun engagement in "schrijven". Ze hadden geen contact met de arbeidersmassa. Er waren veel vreemdelingen bij en dan vooral Nederlanders die geen "Vlaams" spraken. De hele Vlaamse propaganda concentreerde zich overigens in Antwerpen. Ondanks al die beperkingen toonde de Antwerpse correspondent van het *Bulletin de l'Internationale Anarchiste* zich dit keer bijzonder tevreden over de plaatselijke werking¹²³.

Het leverde hem meteen een repliek op van Nestor Cile van Diepen¹²⁴, ongetwijfeld een Nederlander. Volgens hem was dat eerste verslag geheel en al verzonnen. Er bestond in Antwerpen al jaren geen beweging meer die zich

Ondanks alles bleven de anarchistische groepen in de provincie een behoorlijke activiteit ontplooiën. Dat was het geval in Luik, maar ook in Vlaanderen, waar vanaf 1904 nagenoeg onafgebroken een anarchistisch blad verscheen.

1. Jaargang — N° 15

Prijs per nummer 0,05 fr.

Zondag 3 Juni 1908.

OPSTANDING

Verschijnende om de veertien dagen

De medewerkers zijn zelf verantwoordelijk voor de stukken die zij plaatsen.

HOOFDKOPSTELLER:
W. SCHOUTETEN, Molenstraat, 26 —
1114 L'UNION. 811-Journaal 'T'N

Voor abonnementen in het Noord-Nederland: H. CROISEL, Buitenzicht, bij Amsterdam

ABONNEMENT

bij vooruitbetaling per jaar fr. 1,50
Voor buitenland • 2.—

De stervende Maatschappij en de Anarchie

De wetenschap, de evolutie der dingen, de moraal, alles voorspelt ons een tijd, wij maar de menschen zijn diegenen wil, zijn doen en laten beslissen zal, waar levenslaat genot en geluk voor iedereen zal weggelegd zijn.

Overal rondom ons heen zien wij misnoegelijkheid, verdrukking, protest tegen zooveel onrecht de menscheit sinds onbegrijpelijk tijden aangedaan, wordt langzamerhand aangevoeld, van de hoogste tot de nederigste klassen.

Met verantwoordigheid bliken wij in het verleden terug, en vragen ons af hoe het gebeuren kon dat, na eeuwen slavernij, nu eeuwen gebruikt te zijn als gewone vee, gekluisterd aan den grond en met hem verkocht, verpacht of verhuurd, het de menschen nog nu licht heeft liet juk te aanvaarden dat de huidige samenleving oplegt.

Oh, ja, hoeg noodig is het dat, de menschen zich verheffen, niet langer dulden dat den eenen den andere heerscht.

Troch alles zal en moet deze maatschappij vervallen, vernietigt worden en uit den puinloop zal oprispen, stralend van vreemde en geluk, de Anarchie?

H. JANSENS

Gedachten

Luister, zij die de kracht uit, maakt van de hoop der werkers dieven en roovers zijn de groeten; zij sommen allen hun vrede, de vrochten in het water, de regels in de lucht en de vruchten van den grond zijn hun buit; nu toch verkiezen zij den armen. Oude gezind. • Oij ook niet weten hoe de god achter niet voor haastelen. Zij be-roemen den armen: 'schikma' en schikma met zandig tot hij allen meer heeft, nu waagt den die de hand te slaan aan 'heilige' zaken, den wordt hij opgehangen. Die haren, hebben het dienst te wijzen, dat de arme man kan haat; de oorzaak van den opstand willen zij niet uit den weg ruimen; hoe bezoren die de vrede in 't ruzie haasen? Omdat is dit nog bes is een spoorwaker — het zij aan!

Thomas More

Wat zij wilt dat de menschen u doen zullen, doet ge hen ook alleen. Jank.

De meging van den mensch is eenmache te zijn. Multatuli.

De wijf tusschen schied en kapitaal kan alleen worden opgehou door afschaffing van het huwelijk.

Carroll D. Wright, Amerikaansch arbeidersinspecteur.

De vermeer is gekonnen, maar wanneer komt de vermeer? L. Dezer.

zo mocht noemen. Enkel in de jaren 1890-1896 had er zoiets bestaan volgens Van Diepen. De beweging die in 1905 ten gunste van stadgenoot Edward Joris¹²⁵ (door Van Diepen een intellectueel genoemd) was gelanceerd, had de boel opnieuw wat leven ingeblazen, maar een echte anarchistische agitatie kon dit niet worden genoemd, veeleer een brede solidariteitscampagne. Terloops: Turks correspondent van *Ontwaking* Edward Joris werd in juli 1905 te Constantinopel gearresteerd op beschuldiging van medeplichtigheid aan een Armeense aanslag op de Turkse sultan Abdul Hamid. Hij werd ter dood veroordeeld; de executie werd echter uitgesteld¹²⁶.

In die tijd vergaderden de Antwerpse anarchisten in een kapel, maar de intellectuelen domineerden er en het kwam tot een scheuring. Hier werd ongetwijfeld gealludeerd op het avant-gardecenakel De Kapel. De Kapel herbergde een uitgesproken anarchistische fractie en vormde de bakermat van *Ontwaking*¹²⁷. Er zijn diverse aanduidingen dat aan de activiteiten van De Kapel een einde kwam door het uiteengroeien van de cultuurminnende burgers aan de ene kant, en de anarchistische kern aan de andere kant. In hoeverre er binnen deze laatste groep nog een tegenstelling bestond tussen arbeiders en intellectuelen is niet duidelijk. Victor Ressler, hoofdredacteur van *Ontwaking*, onderhield alleszins nog banden met de 'proletarische' bladen *Opstanding* en *Voorwaarts* tot 1908. Zijn 'intellectueel' blad *Ontwaking* zou in 1910 definitief elk anarchistisch karakter verliezen en Ressler zelf zou toetreden tot de Liberale Volkspartij, waarvan hij mettertijd voorzitter werd¹²⁸.

Maar laten we terugkeren naar het kritische relaas van Van Diepen. De anarchistische groep die uit de scheuring tussen intellectuelen en arbeiders voortkwam, hield zich volledig afzijdig bij de grote dokstaking in 1907, toen het klimaat bij uitstek revolutionair was. Ze hield zich liever bezig met literatuur en parlesanten - een klassiek verwijt binnen de anarchistische beweging. De groep wist zelfs geen krant in leven te houden, bedoeld was ongetwijfeld de tweede jaargang van *Opstanding* dat in 1906 vanuit Sint-Joost-ten-Node door W. Schouteten was gelanceerd.

De tweede beweging ten voordele van Joris in 1907 - Joris werd toen overigens vrijgelaten - was ook al niet specifiek anarchistisch en werd gevolgd door een inzinking in de propaganda. Ook *Voorwaarts* in 1908-1909 en de gelijktijdige pogingen om de groep te reactiveren konden niet worden volgehouden. De beweging voor Ferrer in 1909 was opnieuw een intellectuele, humanitaire, maar geen anarchistische beweging. De militanten waren naar aanleiding van de verkiezingen niet in de contramine gegaan op de socialistische bijeenkomsten. Het Antwerpse anarchisme had van in het begin aan bloedarmoede geleden en had niets ernstigs weten te bereiken, nog steeds volgens Van Diepen.

De beweging werd gekenmerkt door een tegenstelling tussen de Vlamingen en de enkele Nederlanders die er bedrijvig waren. Kortom, er waren in

Antwerpen geen
bevattelijk was.
het Vlaamse tem
kleurd zijn uitee
aan de 'krachtig
fond overeenk
cificiek anarchis
en de band met
Antwerps zeer.

In 1910 kon
een jaar zou uit
ven. Uitgever w
van leven uit A
Groep en zijn s
seerde een gun
lander G. Rijn

Vrijwel g
Vlaamse aan
Mechelen 'en
veel meer de
blad leverde
kers werd en
alleen volste
tenslotte bli

De Ant
levensdun
de periodie
eerste tw
met de w
dat de An

laars wor
1913 te B
ook. Wel
trein in
plaats
chelen,
dragen
blad, G

W
maken
na de
me te

Antwerpen geen overtuigde militanten, terwijl de massa er bijzonder weinig bevattelijk was. Onverschilligheid en bekrompen egoïsme leken inherent aan het Vlaamse temperament te zijn¹²⁹. Hoe Nederlands en 'ouvrieristisch' gekleurd zijn uiteenzetting ook was, we hebben weinig redenen om te twijfelen aan de 'krachtlijnen' die Van Diepen van de beweging uittekent en die au fond overeenkwamen met het voorafgaande enthousiastere overzicht: de specifiek anarchistische propaganda beperkte zich tot een weinig continue pers en de band met de arbeidersbeweging was zwak, maar dat was geen typisch Antwerps zeer.

In 1910 kwam er toch weer een blad, *De Opstandeling*, dat het ongeveer een jaar zou uithouden, maar waarvan slechts enkele nummers bewaard bleven. Uitgever was F.S. van Bockel¹³⁰. Daarna was het wachten op enig teken van leven uit Antwerpen. In het voorjaar van 1913 lieten de plaatselijke Vrije Groep en zijn secretaris De Swert opnieuw van zich horen. De groep organiseerde een propagandatocht op het platteland en een meeting met de Nederlander G. Rijnders over de voorbije algemene staking¹³¹.

Vrijwel gelijktijdig vond te Mechelen een bijeenkomst plaats van de Vlaamse anarchisten met deelnemers uit Leuven, Brussel, Gent, Antwerpen, Mechelen 'enz.' Het Mechelse blad *Het Vrije woord* kwam ter sprake, maar veel meer dan een gemeenschappelijke intentieverklaring tot steun aan het blad leverde dat niet op. Ook het probleem van het gebrek aan Vlaamse sprekers werd er aangekaart. De Mechelaar Verbelen en de Gentenaar Adamas¹³² alleen volstonden niet; een cursus diende soelaas te brengen. De vakbeweging tenslotte bleek nog altijd in zekere mate de geesten te verdelen¹³³.

De Antwerpenaren mochten er dan niet zelf in slagen een blad van enige levensduur uit te brengen, een aantal van hen bleef zeggen dat het formaat, de periodiciteit en het niveau van *Het Vrije woord* hen niet voldeed. Wat de eerste twee punten betrof, kaatsten de realistische Mechelaars de bal terug met de vraag om steun van alle Vlaamse groepen. Het was niet de eerste keer dat de Antwerpenaars van een megalomaan optimisme getuigden. De Mechelaars verwezen naar de grote antimilitaristische manifestatie van 31 augustus 1913 te Den Haag naar aanleiding van de opening van het Vredespaleis, waar ook Verbelen het woord voerde. De Antwerpenaars hadden toen een extratrein laten inleggen waarop uiteindelijk slechts een handvol manifestanten plaatsnamen¹³⁴. Het kertscongres in Antwerpen met afgevaardigden uit Mechelen, Leuven, Brussel en Ukkel zou de meningsverschillen niet doen verdwijnen. In mei startten de Antwerpse anarchisten opnieuw met een eigen blad, *Opstanding*, terwijl *Het Vrije woord* bleef verschijnen¹³⁵.

Wat er van de Antwerpenaars ook mocht worden beweerd, als krantenmakers kwamen ze beter voor den dag dan de Gentenaars. Toch leken ook die na de eeuwwisseling van de relatief gunstige conjunctuur voor het anarchisme te profiteren. Na jaren stilte manifesteerde zich omstreeks 1904 opnieuw

Eerste jaargang, N° 2

Prijs per nummer fr. 0,05

Zondag, 29 April 1906

TER WAARHEID

Verschijnende voorloopig om de veertien dagen

Zoolang gij het behartigen swar belangen opdringt aan anderen verdient gij bedrogen te worden.

REDACTIE EN ADMINISTRATIE:
TEN DRUKKERIJ
10 ONDEDEELINGEN 10
— GENT —

Post. Geschied. 10
Amsterd.

ABONNEMENT:
bij vooruitbetaling fr. 1,25 per jaar

Sociaal democratie en anarchisme

In ons vorig nummer vestigden wij de aandacht onder lezers op een penwet maatsch. P. Hardy's en een schryfjaar uit het "Nieuw van den Dag".

Het ging er om te bewijzen dat Sociaal democratie en Anarchie niets gemeens hadden, integendeel beweerde F. Hardy's dat hij de naam "Anarchist" hem door het N. v. d. D. bereidwillig toegediend, niet verachting van de hand wees.

Dien onschuldigen twist willen wij niet onbesproken laten voorbijgaan daar wij lief in weeren de geloofheid zien de politiek in zijne naakte werkelijkheid voor te stellen.

Het N. v. d. D., uit kiesredenen natuurlijk, verwaard opzettelijk sociaal-democratie met anarchie. Uit de verwaaring is munt te slaan. De anarchie is in d'ogen van de meerderheid der menschen nog immer de verwezenlijking der beestigste butalliteit, moord, roof en slandering. Als hetzelve N. v. d. D. liberalen en sociaal-democraten kan doen doorgaan voor dusdanige ordeverstoorders dan is dat natuurlijk een minst geduwende de kiesperiode, de zwakke, niet zelfdenkende menschen gelooven wat het N. v. d. D. zegt en stemmen voor zijn kandidaten.

F. H. als ieder politiek verstaat maar al te wel hoeveel er bij te verliezen is als de goedge massa zou gaan denken zoals het N. v. d. D. Daarom is een beetje liegen en beruwadden een gepast middeltje om alles weer goed te maken.

Ja, ja, zegt F. H. de Anarchisten zijn slechte lieden, bandeloozen, die niet weten wat zij willen, zonder discipline, die alles met ruw geweld willen bekomen, br... doch gelukkig, wij hebben niets gemeens met die mannen.

Ziedaar de heele politiek: wetens en wilkens iedereen bevalen, lasteren ter wille van het aardsche slijk. Want, er valt niet al te dingen, de politiek loopt immer uit op finantieele aangelegenheden; is er één intelligent persoon welke uit louter principsonstandigheden zich met moeilijke, afgetrokken, almattende administraties zou bezig houden? Geen enkel voorwaar, En politiek is toch wel 'n rege-

De nieuwe benodigheden voor het « gemak »

1. Debat moderne stijl.
2. Een 'em verstoppling te voorkomen.
3. Vad ingeval van overdaad.
4. Papier naar willekeur.
5. Het « Volkje » uit d'Oudburg en de Bten Publie zijn alreeds gebesigt.

ring, de voornaamste administratie, de staat in de richting van een katholiek, een liberal of sociaal-democratisch opvatten te beheeren. Dat beheer juist loopt uit op persoonlijke voordelen: aan en verkoop van gronden, leggen van ijzeren wegen, bouwen van openbare gebouwen, machtiging voor zekere uitbatingen van mijnen, steengroeven, enz.

Het zijn die verschillende persoonlijke belangen welke cindelijk de grondslagen vormen van alle politieke partijen.

Wie dus zou voor 't plezier van anderen alle moeilijkheden taren welke het politieke leven verschaft? niemant! ook sociaal democraten niet, als politieke partij.

Het bestaan der bovengenoemde persoonlijke belangen aangenomen zijnde

wordt de politiek 'n commercieele onderneming en bij gevolg komt leugen en verdacht maken zeer te pas: Een reiziger beveelt zijne waren aan voor de beste, al wist hij nog zoo goed dat ze het niet zijn.

De sociaal-democratie, met alle andere politieke partijen, moet zich bijgevolg noodzakelijk van de zelfde politieke huichelarij-middelen bedienen om er te geraken.

Op zich zelden genomen zijn dusdanige feiten van weinig belang, ja zelfs verschoonbaar; maar wat niet te dulden valt is het prijken met veeren die hun niet toebehooren.

De sociaal-democraten namelijk loopen hoog op met socialisme en noemen zich zelden heel bedwaard: socialisten.

In hoever sociaal-democratie en

Anarchie aan elkaar verbonden zijn zullen wij in 't kort samen vatten.

Christianisme is de naam waarmede men de samenhang bedoeld van verschillende sociale theorieën, zooals het Katholicisme, het Protestantisme, het Calvinisme, het Neo-Catholicisme, enz. Zoo ook het Boudhisme, het Kantisme en ook het Socialisme.

Dit laatste omvattende het Communistische, het Collectivistische of het Individualistische Anarchisme; het gewoon Communisme, het gewoon Collectivisme, enz.

De Sociaal-Democratie is dat gedeelte socialisten die het socialisme in den steek laat om slechts op het politieke vaarwater ronst te dobberen, nu en dan het socialistische ideaal herdende om aan het politieke streven eenz bestaansredenen te verschaffen.

Om onze lezers de gelegenheid te geven goed onderscheid te maken tusschen 'n sociale opvatting en het politieke streven, laten wij hier opvolgendijk de samenvatting van verschillende richtingen volgen, ons echter zekere kritiek voorbehoudende.

Anarchistische formelen

Door SEASTEN FAURE.

Als vastberaden tegenstrevers van elk gezag dat uitbongerd, vernederd gevangen zet en doodt, willen de anarchisten de eendielige instelling van 'n nieuwe samenleving, gesteund op de werkelijke, natuurlijke evolutie der dingen.

De anarchie is niet een dogma van haat en geweld, zooals zekere lieden het opzettelijk voorstellen. Het anarchisme is daadzakeijk niet anders als 'n edel streven naar orde, vrede, broederlijkheid en liefde, daar het doel wel eigenlijk is: het aanstellen der solidariteit voor de persoonlijke belangen in vervanging van het tegenwoordig antagonistische egoïsme; het vervaagen der concurrentie, hem van alle tweedrachtigen, van alle opwellende buitensporigheden, van alle sociale misdaden, door 'n algemeene harmonieuzen verstandhouding.

De personen die zich het leidrechtigst tegen de Anarchistische denkwijze verzetten zijn ook weer diegenen die er het meeste onmiddelijk belang bij hebben. (1)

De Anarchie die, in de huidige omstandigheden, niets anders is noch zijn kan, in zijn strijdsterkperk, dan de praktijk der oegcheerzaamheid, het verboten

(1) De Sociaal-democraten h. v. Zij schreven in hun blaaden de politiek met anarchisme. Openbare debatten Curves en met alle politieke bewegingen met gemeenschappelijk teken. Werkzakeijk van politieke doelzinnen gaan zij aan, medelidig in den aanstryd veldes daarvan zij niet aan.

De aantal moest gelanceerd worden vanuit Gent, het Mekka van de sociaal-democraten.

lid van het voorlopig comité van die CGT. Met weinig succes verdedigde hij daar merkwaardigerwijs de oprichting van werklozenkassen naar Gents model; anarcho-reformisme, suggereert Guy Vanschoenbeek¹⁴². Mogelijk vertegenwoordigde Janssens daar toen al de bescheiden Gemengde Vakbond waarvan hij de stichter was. Deze bond telde in 1906 164 leden en was naar verluidt aangesloten bij de CGT¹⁴³. Hierbij dient toch opgemerkt dat hoewel Gentenaars en in het bijzonder Janssens op verschillende landelijke onafhankelijke vakbondscongressen aanwezig waren, bij die gelegenheden in de Waalse revolutionaire bladen geen Gentse bonden bij naam werden genoemd. Zo werd Janssens op het stichtingscongres van het Belgisch Vakverbond vermeld als tolk. Veel kan die Gentse onafhankelijke vakbeweging toch niet hebben voorgesteld.

Wat er ook van zij, in 1906 pakten de Gentse anarchisten ook enige maanden met een eigen blad uit: *Ter waarheid*. Uitgever was de gewezen bediende van Vooruit Heyman. Het blad mocht niet worden verward met de gelijknamige studentenkring; de titel verwees integendeel naar de socialistische propagandaclub De Waarheid. Het hele verschil zat in het voorzetsel *ter*. Het blad meende niet de waarheid in pacht te hebben, maar wilde die zoeken; vergissingen waren hierbij niet uitgesloten. De groep organiseerde ook een goed bijgewoonde meeting over de vakbeweging met Samson en Chapelier. Samijn en Anseele waren aangekondigd, maar kwamen niet opdagen. Op de hele onderneming kwam nauwelijks socialistische reactie¹⁴⁴.

Na juli 1906 hoorde men volgens Guy Vanschoenbeek in zijn studie over het Gentse socialisme niets meer van de groep; hooguit zag men nog enkele individuele anarchisten opduiken. Het anarchisme leek een zachte dood gestorven. Die doodsstrijd werd evenwel toch nog wat gerekt. In juli 1907 gaf Heyman een stand van zaken aan het revolutionair-syndicalistische blad *L'Action directe*. De anarchisten waren te weinig talrijk en in te veel sectoren tewerkgesteld om een echte vakbond te kunnen vormen. Toch hadden ze enkele interessante ervaringen opgedaan. De anarchisten hadden een zekere invloed in de pas gevormde bond van bakkers die de klassenstrijd en de politieke onafhankelijkheid voorstond. Ook bij de vorming van de bond van arbeiders die tewerkgesteld waren in de sector van de krantendistributie, waren zij betrokken. Het meest spectaculair was ongetwijfeld in 1906 de stichting van de bond van trampersoneel geweest, die na belangrijke successen door systematische ontslagen gedecimeerd was¹⁴⁵.

In 1907 ook werd door toedoen van de Antwerpse diamantbewerker het onafhankelijke Belgisch Vakverbond gevormd. Het initiatief werd door Huysmans bijzonder bestreden, zo ook te Gent op een meeting, waar de Mechelse anarchist Verbelen met hem in de contramine ging. Huysmans zou bij die gelegenheid beweerd hebben dat zijn grote vriend, Kropotkin, hem had toevertrouwd dat het parlementarisme een noodzaak was geworden. Prompt had

de Gentse cor-
ven. Het antw-
werd formeel g-

Eind 1908
Gentse Vrije G-
Bulletin van de
ren door een ti-
richters maakt
worden gerelat-
jarenlang geen
bekend. Dat es-
staan, is daare-
tenstein bivoo-
worden rond
weefsel word-
cluis¹⁴⁷. Ook
staan. Hoe He-
blijft een open-

De Groep
tionaal social-
ventable" in
centreed, m-
de anarchis-
volgens de
dersbond g-
branches w-
cranschi" ge-
werd in he-
vers de te-
le van de
ratisind
confine
Vrije G-
bond m-
prog-
een w-
Van
Vrij
de V-
P. N.

de Gentse correspondent, Heyman, de Russische anarchist een brief geschreven. Het antwoord kwam per kerende post. De bewering van Huysmans werd formeel gelogenstraft¹⁴⁶.

Eind 1908 stuurde Maurits Heyman, secretaris en penningmeester van de Gentse Vrije Groep, een zeer ongetwijfeld te - rooskleurig rapport naar het *Bulletin* van de Anarchistische Internationale¹⁴⁷. De groep, die tien jaar tevoren door een tiental kameraden was opgericht, telde in 1908 114 leden. De oprichters maakten nog steeds de kern uit van de Groep. Een en ander moet worden gerelativeerd. Van georganiseerd naar buiten treden was in elk geval jarenlang geen sprake geweest en van die oud-strijders is ons enkel Adamas bekend. Dat er al die tijd een informeel anarchistisch weefsel bleef voortbestaan, is daarentegen zeer goed mogelijk. Naar aanleiding van de zaak-Hartenstein bijvoorbeeld, in het voorjaar van 1909, toen het al weer stil was geworden rond het Gentse anarchisme, zou als bij toeval een stukje van dat weefsel worden blootgelegd, contacten met Russische revolutionairen inclusief¹⁴⁸. Ook te Antwerpen zouden dat soort contacten overigens hebben bestaan. Hoe Heyman aan zoveel leden - de meeste waren oud-BWP'ers - kwam, blijft een open vraag.

De Groep kwam bijeen in de Parnassus, de zaal waar in 1877 het internationaal socialistisch congres plaatsvond. Bij gebrek aan "organisation visible, véritable" had de groep gedurende jaren alle propaganda op de BWP geconcentreerd, maar het was preken in de woestijn gebleven. Sinds 1907 hadden de anarchisten zich met meer succes in de vakbeweging begeven, nog steeds volgens de Gentse correspondent. Er was een kleine Onafhankelijke Schildersbond gesticht, met een zestigtal leden. Het schildersvak was één van die branches waar ambachtelijke tradities nog doorwerkten en een zeker 'aristocratisch' gevoel was de schilders niet vreemd. De socialistische schildersbond werd in het anarchistische *Voorwaarts* verweten dat zij samen met de werkgevers de tewerkstelling van tijdelijken, werklozen bevorderden en dit ten nadele van de lonen. Ten nadele ook van de "bekwamen", klonk het nogal corporatistisch¹⁴⁹. Vermoedelijk vertolkte dit standpunt in grote mate dat van de onafhankelijke bond. Behalve de Onafhankelijke Schildersbond was er ook de Vrije Gemengde Vakbond met 125 leden en ten slotte de Vrije Dokwerkersbond met 100 leden. Samen vormden zij een verbond dat een revolutionair programma aannam¹⁵⁰. Zeker niet alle leden waren anarchisten, maar iedereen was het eens over de noodzaak van directe actie. In het bijzonder de Onafhankelijke Schildersbond zou revolutionair-syndicalistisch zijn geweest. Voor die bond en de Gemengde Vakbond werden in het anarchistische blad *Voorwaarts* ook aankondigingen opgenomen. Die bonden vergaderden net als de Vrije Groep in de Parnassus. De spoedige aansluiting van nog 250 metaalbewerkers en 100 houtbewerkers werd in het vooruitzicht gesteld. Over een Onafhankelijke Metaalbewerkersbond vonden we verder niets, wel over een

Onafhankelijke Houtbewerkersbond, ook al zo'n ambachtelijke, 'aristocratische' activiteit. Een zelfstandige bond met 220 leden zou al in 1900 bestaan hebben, in 1912 telde die bond - voor zover we mogen aannemen dat het nog altijd om dezelfde bond ging - nog 138 leden¹⁵¹.

De Onafhankelijke Schilders blijken in 1910 in elk geval nog te bestaan. Ze waren op dat ogenblik aangesloten bij, meer zelfs, ze zouden mede aan de basis hebben gelegen van de Nationale Onafhankelijke Federatie van het Ameublement, Bouwvak en Aanverwante Vakken. Deze onafhankelijke nationale federatie was goeddeels het resultaat van het tijdelijk enthousiasme rond het Belgisch Vakverbond. De zetel van de federatie was zoals al gezegd Mechelen. Redactie en administratie van het blad van deze federatie, *Het Bouwvak. Le Bâtiment*, waren in Gent gevestigd, op de Houtlei 42, het adres van de Parnassus. Het blad was in 1910 aan zijn tweede jaargang toe. Uitgever was J. Michiels van de Onafhankelijke Schildersbond, die ongetwijfeld ook de Jan Michiels was die in het anarchistische *Ter waarheid* schreef én adverteerde voor pleisteren borstbeelden van Elisée Reclus en Louise Michel. De Gentse Verbroederde Schrijnwerkers en Timmerlieden waren eveneens bij de Nationale Federatie aangesloten. Gaat het hier om de door Vanschoenbeek bedoelde Onafhankelijke Houtbewerkers? Maakten uit het Gentse verder nog deel uit van de federatie: de bouwvakkers van Gent en omgeving, de bouwvakkers en de Onafhankelijke Houtbewerkers van Eeklo. Op de koop toe was er toen te Gent (opnieuw?) een Federatie van Onafhankelijke Vakbonden bedrijvig. In 1912 bleken redactie en administratie van *Het Bouwvak* nog altijd te Gent gevestigd te zijn¹⁵². In oktober 1913 nam het Gents Onafhankelijk Verbond deel aan het congres dat de stichting van een nieuw Belgisch Vakverbond moest voorbereiden. Hoe groot het aandeel van de anarchistische leden was, is een andere vraag.

Guy Vanschoenbeek verwijst in verband met de onafhankelijke of vrije schilders en dokwerkers naar de zogenaamde vrije socialistische te Gent. Deze Gentse vrije socialistische mogen niet met de anarchistische worden verward. Zichzelf vrije socialistische noemen was natuurlijk vragen om verwarring. Die vlag dekte nu eenmaal verschillende ladingen. Vaak ging de dissidentie het kader van het partijprogramma niet fundamenteel te buiten en berustte ze veeleer op tactische en eventueel ook persoonlijke tegenstellingen of werd ze gevoerd door verontwaardiging over misstanden binnen de beweging. Soms ook was ze zwaar ideologisch geladen. Zo doopte Domela Nieuwenhuis zijn krant *De vrije socialist*. Het spreekt vanzelf dat partijinstanties die in een dissident al vlug een anarchist zagen, deze spraakverwarring niet ongenegen waren. Te Gent was de vrije socialistische dissidentie er één van de eerste soort. Ze concentreerde zich rond de persoon van twee gemeenteraadsleden, De Bruyne en Baudewijn. Beiden namen afstand van de door de socialistische gevolgde obstructiepolitiek na hun mislukte inbraak in het liberale schepencollege dat niet over een meerderheid in de gemeenteraad beschikte.

Onder de
de verkiezingen
ken. Hun ide
het anarchistisc
zake de vak
een radicalis
stonden uite
Onafhankelijk
dokwerkers
concentreer
schap van de
crisis was E
listen¹⁷. Van
bestaans
werkers die
calist was
eerd uit de
van had he
togen. Hij
Soms ook
dijze ge
lijk te
lijk in
tingen
de V
acht
1913.
1914.

Onder de benaming vrije socialisten waagden ze vanaf 1907 hun kans in de verkiezingen, waarbij ze grosso modo een duizendtal stemmen waard bleken. Hun ideeëngoed, getuige hun blad *De Waarheid* - niet te verwarren met het anarchistische *Ter Waarheid* -, had veel weg van een politieke hutsepot. Inzake de vakbeweging stonden zij een apolitieke opstelling voor, zonder dat een radicalisme à la CGT hun goedkeuring kon wegdragen. De vrije socialisten stonden uiteindelijk mede aan de wieg van de Vrije Dokwerkersbond en de Onafhankelijke Schildersbond. Er was al sinds 1904 binnen de socialistische dokwerkersbond sprake van lasteraars, daarna van anarchisten. Hun kritiek concentreerde zich op de persoon van Frans Temmerman die het voorzitterschap van de bond en bedrijvigheid als stuwadoor cumuleerde. Eén van de critici was Frans Cogh, die een plaats zou krijgen op de lijst van de vrije socialisten¹⁵³. Van een anarchist leek hier geen sprake, maar dat verhinderde de libertairen zoals we zagen niet om zich eind 1908 te herkennen in de Vrije Dokwerkers die er overigens spoedig het bijltje bij neerlegden. Ook een vrije socialist was de houtbewerker Emiel Meire, die naar eigen zeggen werd geroyeerd uit de socialistische houtbewerkersbond omdat hij er voorzitter Lampens van had beschuldigd zijn verkiezingscampagnes met vakbondsgeld te bekostigen. Hij werd actief in de onafhankelijke vakbeweging van houtbewerkers. Samen met "kameraad" (de anarchist?) Janssens¹⁵⁴ en "vriend" L(ouis?) Hardijns poogde hij in 1910 te Zwijnaarde een aanzet te geven tot een onafhankelijke bouwvakkersorganisatie¹⁵⁵. Louis Hardijns en Meire stonden ook op de lijst van de vrije socialisten¹⁵⁶. Meire zou eind 1913 deelnemen aan het stichtingscongres te Luik van een nieuw Belgisch Vakverbond. Inmiddels hadden de Verbroederde Schrijnwerkers wel al laten weten dat de vrije socialistische advocaat De Bruyne ongetwijfeld niet hun opinie over de vakbeweging vertolkte¹⁵⁷. De Onafhankelijke Schildersbond tenslotte leek veeleer een revolutionair-syndicalistische dan een vrije socialistische aangelegenheid.

De dissidentie van de vrije socialisten viel samen met een periode van gemiddeld binnen de Vooruit én van heropleving van het anarchisme. Toch waren anarchisme en vrij socialisme te Gent, behalve enige raakpunten in de onafhankelijke vakbeweging, duidelijk onderscheiden. De invloed van de onafhankelijke vakbeweging te Gent was overigens minimaal. Op haar hoogtepunt in 1908 was haar ledental hooguit één twintigste van dat van de socialistische vakbeweging. Voor het anarchisme leek na 1909 het hoogtepunt voorbij te zijn. Adamas sprak nog wel op enkele meetings buiten Gent en schreef in de Antwerpse en Mechelse bladen. De Gentenaars waren ook vertegenwoordigd op de Vlaamse bijeenkomst van april 1913, maar op het kerstcongres van 1913 bleek nog maar één Gentse kameraad - overigens ten persoonlijke titel - aanwezig te zijn. Nochtans, schreef *Het Vrije woord*, moest de aanval gelanceerd worden vanuit Gent, dat Mekka der sociaal-democraten. Mechelen, Antwerpen, Leuven en Brussel zaten te wachten tot de kameraden daar het

signaal gaven¹⁵⁸. De Gentse kameraden zelf hadden in 1908, toen ze nog volop blaakten van vertrouwen, geklaagd dat Vlaanderen gescheiden was van Wallonië door een taalgrens en van Nederland door een politieke grens¹⁵⁹.

Centralisme of federalisme?

De revolutionaire beweging in Wallonië bleef er wat verweesd bij zitten na het wegdeemsteren van organisaties als de GCL en de Fédération Anarchiste, de CGT en het Belgisch Vakverbond, en niet te vergeten het verdwijnen van bladen als *L'Insurgé* en *L'Action directe*. Het Brusselse *Le Révolté* kon deze leemte niet vullen, maar toch duurde het nog tot september 1910 vooraleer te Luik een nieuw anarchistisch blad het licht zag, *L'Emancipateur*. Voor de redactie was Jean Kroonen van Rétinne-Micheroux verantwoordelijk, voor de administratie L. Pleyers¹⁶⁰ van Chession-Fléron. Het blad was een strijdbare vakbeweging genegen. Diverse medewerkers waren actief geweest of waren het nog in de revolutionaire-syndicalistische beweging: Camille Brassinne¹⁶¹, Nicolas Pipelaert¹⁶², M. Nottet, Victor Rousselle¹⁶³, G. Delincé, J.P. Voos¹⁶⁴, Jules Ledoux. Dat impliceerde evenwel niet dat het blad het revolutionaire syndicalisme op zich voldoende achtte. De ondertitel *Organe communiste-anarchiste révolutionnaire* was ongetwijfeld al een aanduiding in die richting¹⁶⁵. Toch gooide het blad zich volop in de strijd tegen de centralisatie van de vakbeweging zoals de socialisten die toen onder meer te Luik wilden bewerkstelligen.

Lucien Hénault was in 1902 officieel uit de Luikse BWP gezet, maar in de vakbeweging had de partij de eerstvolgende jaren nog geen vrij spel. De Luikse vakbeweging, zeker die van de mijnwerkers, was organisatorisch bepaald zwak. Het particularisme vierde hoogtij en veel meer dan spaarkassen die op geregelde tijdstippen de inleg verdeelden, waren de bonden niet. Dit "lokalisme" werd her en der in de hand gewerkt door het toenemende succes dat zogenaamde economische groepen, vooral sinds de eeuwwisseling, onder de mijnwerkers hadden. Door samenaankoop probeerden die groepen billijke prijzen te bedingen. Aan de coöperaties werd de duurte van hun produkten, hun afhankelijkheid van de politici en hun interne tegenstellingen aangewreven. De coöperaties dan weer verweten de economische groepen gebrek aan politieke en coöperatieve beginselvastheid: met de opbrengst van de coöperatieve beweging werd immers menig werk van de partij gesteund. Vooral in Seraing stonden de economische groepen sterk; ze vormden er zelfs een federatie.

Die groepen waren in meerderheid socialistisch, hoewel ze volgens bepaalde bronnen een zekere anarchistische invloed ondergingen. Een groepsnaam als *Les Libertaires* wees in die richting. Toch was het anarchistische blad *Le Réveil des travailleurs* de coöperatieve beweging niet vijandig gezind;

zijn verankering in de Luikse *La Populaire* zal daar niet vreemd aan geweest. Dat veranderde in 1903 met *L'Insurgé*; het blad toonde zich een uitgesproken voorstander van de economische groepen. Maar over meer dan zeer algemene aanduidingen van een anarchistische aanwezigheid in deze groepen beschikken we niet. Het "groupisme" leidde wel tot ernstige spanningen binnen de Luikse federatie. De federale statuten bepaalden dat iemand, om zich kandidaat te kunnen stellen bij de polls, lid moest zijn van de vakbond en een trouwe klant van de coöperatie. Te Seraing paste men deze regel niet toe, wat leidde tot een openlijk conflict met de federatie. De *Union des Mineurs* van Seraing, die niet was aangesloten bij de Federatie, ging - met steun van volksvertegenwoordiger Smeets - zelfs zover een campagne tegen de Federatie te lanceren en het stichten van onafhankelijke bonden te bevorderen. Pas in 1911 werd over de kandidaatstelling bij polls een compromis bereikt en voor een toenadering tussen de economische groepen en coöperatie was het wachten tot 1914¹⁶⁶.

Te midden van deze particularistische sfeer poogden vakbondsleiders als Dejardin, vanaf 1909 ook socialistisch volksvertegenwoordiger, de vakbeweging naar Duits model te centraliseren. Plaatselijke afdelingen waren in die optiek louter uniforme tussenschakels tussen de leden en de centrale. Tegelijk moesten de bonden door hoge, gecombineerde bijdragen sterke kassen opzetten: werkloosheids-, stakings-, ziekte- en pensioenkassen. In 1908 werd door toedoen van de Syndicale Commissie en Dejardin de Centrale Régionale de Liège in het leven geroepen waartoe onder meer de mijnwerkersbond van het Plateau van Herve, maar ook de oude Luikse *Fédération des Mineurs* en nog een aantal andere bonden als die van Tilleur en Jemeppe toetraden. De twee volgende jaren had de provinciale centrale veel toeloop¹⁶⁷.

Anarchisten en revolutionaire syndicalisten konden bij dit centralistisch offensief dat door Syndicale Commissie gepatroneerd werd, niet afzijdig blijven. De anarchisten mochten dan voor een goed deel onder de mijnwerkers rekruteren, de *Fédération du Travail* had bij die groep maar een matig succes geboekt. Het particularisme schiep ongetwijfeld ruimte voor de anarchistische en revolutionaire syndicalistische actie, maar was er zeker niet het produkt van. Tegenover het socialistische centralisme plaatsten anarchisten en revolutionaire syndicalisten het federalisme, een afgezwakt revolutionair syndicalisme zo men wil, dat door zijn afwijzing van stevig gespekte kassen en zijn respect voor de autonomie van de bonden op de maat van het plaatselijke particularisme was gesneden, maar dit met het oog op de propaganda door de vorming van een federatie toch wilde overstijgen. De strijd tussen centralisme en federalisme kreeg in de Luikse mijnwerkersgemeenschap de allure van een kleine krachtmeting. De Luikse traditie van openlijk debat tussen anarchisten en socialisten kende hier mutatis mutandis een laatste hoogconjunctuur. Het hoogtepunt daarbij vormde ongetwijfeld het debat tussen Louis de Brouckère en Henri Fuss op 31 december 1911 in *La Populaire* te Luik¹⁶⁸.

De federalisten dolven het onderspit. De Union des Syndicats die de Fédération du Travail opvolgde, wist slechts enkele mijnwerkersgroepen aan te trekken. In 1913 kwamen de mijnwerkersbonden van Seraing en Ougrée, in 1914 de grote bond van Flémalle bij de provinciale centrale die sinds 1912 was aangesloten bij de Syndicale Commissie. In 1914 gold de Luikse mijnwerkerscentrale voor de andere mijnbekkens als een voorbeeld van een moderne, ge-centraliseerde vakbeweging¹⁶⁹.

1913. Wetenschappelijk staken en subtiele diplomatie

Behalve het verzet tegen de centralisatie van de vakbeweging predikten de anarchisten de onthouding bij verkiezingen. Het was niet de eerste keer dat dit gebeurde. Al in 1902, 1903, 1904 en 1906 had *Le Réveil des travailleurs* en daarna *L'Insurgé* manifesten de wereld ingestuurd met de oproep blanco te stemmen¹⁷⁰. Voor de verkiezingen van 1912 kwam men in dat opzicht tot een coördinatie tussen de verschillende anarchistische bladen, het Mechelse *Het Vrije woord* inclusief. Het resultaat was een manifest dat voor heel België moest dienen: *Les anarchistes aux électeurs*. De boodschap loog er niet om: "Voter c'est abdiquer. Voter c'est légitimer son esclavage."¹⁷¹ De verkiezingen brachten voor socialist en liberalen geenszins de verhoopte val van de katholieke regering. Het overgrote deel van de zetels die toen extra te verdelen waren, viel te beurt aan de katholieken. Zij konden hun meerderheid, die stilaan erg krap was geworden, gevoelig verruimen. Dat de anarchistische propaganda voor onthouding bij de verkiezingen zou bijgedragen hebben tot de katholieke overwinning, valt te betwijfelen. Te Luik, zwaartepunt van de anarchistische beweging, steeg het aandeel van de BWP in de stemmen van 45,8% in 1908 tot 48,8% in 1912¹⁷². In elk geval mag wat dit aspect aangaat de invloed van de anarchistische propaganda gering worden geacht. Veelbetekenend is dat de anarchistische pers noch in 1912, noch bij andere verkiezingen aanspraak maakte op een dergelijke verdienste.

Het moet zijn dat men door deze campagne de smaak van de samenwerking te pakken had gekregen of in elk geval voor de zoveelste keer de noodzaak ervan had ingezien, want vanaf juli van hetzelfde jaar kwam in *L'Emancipateur* andermaal een discussie op gang over de noodzaak van een samenwerkingsverband. Begin 1913 besloten op een bijeenkomst in Luik de meerderheid van de aanwezige Luikenaars en van de vertegenwoordigers van Antwerpen en Brussel opnieuw een federatie in het leven te roepen: de Fédération Communiste Anarchiste. Er werd een comité opgericht met als secretaris Julien Delville¹⁷³. De federatie stak van wal met een landelijk verspreide antimilitaristische affiche en een speciaal nummer van *L'Emancipateur* over militarisme en patriotisme. De daaropvolgende gerechtelijke vervolging zette

Elections Législatives du 2 Juin 1912

Les Anarchistes aux Electeurs

Electeur lis-nous et réfléchis

Nous seuls, ne venons pas te demander ta voix. Nous seuls ne cherchons pas à aller te représenter dans les assemblées délibérantes. *Nous seuls ne votons pas.*

Pourquoi ? As-tu réfléchi à ce fait, qui doit te paraître étrange : *que nous refusons de collaborer à la confection des lois ?* Tu sais pourtant, malgré les calomnies dirigées contre nous, que nous sommes parmi les esprits émancipés qui travaillent à faire naître une société de Liberté, de Justice, de Bien-être et de Bonheur.

Et cependant nous ne votons pas. C'est que nous n'avons nulle confiance en la vertu émancipatrice du bulletin de vote et de la Loi. L'étude de l'histoire nous a appris que, jusqu'à ce jour, il y eut des opprimés et des oppresseurs, mais jamais d'Humanité libre. C'est que toujours il y eut des dirigeants et des dirigés, des gens qui faisaient des lois et d'autres qui les subissaient.

Jamais dans le Passé la Loi ne fut émancipatrice des esclaves et des serfs. Elle ne servit qu'à les contraindre et à les exploiter.

Electeur, les Temps présents n'ont pas changé la destination des lois. Pas un coin de la terre civilisée où le riche ne règne sur le pauvre. Que tu considères la Russie autocratique, l'Allemagne monarchique, l'Angleterre aristocratique et bourgeoise, l'Amérique ploutocratique, la France républicaine ou la Suisse démocratique, la même situation se présente partout : *en dépit de toutes les formes de gouvernement, les travailleurs sont esclaves et pauvres, les oisifs sont libres et riches.*

Le droit de vote n'y change rien. Qu'il soit restreint ou universel, falsifié ou loyalement appliqué, partout il consacre la domination des possédants et des gouvernants. *Partout l'Etat, n'est que le conseil d'administration de la société des riches.*

Il ne peut être autre chose. Nous savons que tous les mandataires, libéraux, catholiques ou socialistes, te promettent des réformes. Mais toi, ouvrier ou paysan, employé ou petit bourgeois, qui durement peines pour les rois de l'Or, tu sens d'instinct qu'il n'y a pas de transformations possibles sans l'abolition de la propriété privée et la remise des richesses sociales aux mains de ceux qui les font naître et fructifier.

Jamais un bulletin de vote n'a eu et n'aura ce pouvoir. Les chefs de partis qui t'affirment le contraire sont fourbes ou ignorants. Toi seul, quand tu perdras ton esprit de servilité, pourras accomplir ce changement. *Ce jour-là, tu ne voteras plus, tu ne te choisiras plus de maîtres. Avec nous tu agiras.* L'heure de la vraie délivrance sonnera enfin pour toi. La Révolution salvatrice s'accomplira.

Mais aujourd'hui tu ne nous comprends pas. Vingt ans d'impuissance parlementaire, de luttes stériles et de misère croissante ont avili ton caractère. Tu es accoutumé à toutes les résignations.

Frère ressaisis-toi. N'attends pas le reniement de tes chefs au Pouvoir et les prochaines fusillades démocratiques succédant aux fusillades cléricales.

Lis nos journaux et les œuvres de nos penseurs. Compare la philosophie libertaire à celles des autres écoles politiques. Tu te convaincras que nous ne sommes nullement les bandits ou les malfaiteurs que certains événements français semblent faire supposer.

Réfléchis sans parti-pris, sans préjugé, sans peur, et tu seras demain, avec nous, à l'avant-garde de la Révolution grondante. Tu saisis alors pourquoi nous nous obstinons à te crier :

Voter c'est abdiquer. Voter c'est légitimer son esclavage.

A bas la duperie parlementaire !

L'émancipation des travailleurs sera l'œuvre des travailleurs eux-mêmes.

La Presse Anarchiste Belge.

L'Affranchi (Bruxelles) *L'Emancipateur* (Liège) *Het Vrye Woord* (Malines)

Bruxelles. — Imprimerie de *L'Affranchi*, rue de Cureghem, 59

Verkiezingen moesten gewoon geboycot worden, door de zogenaamde staking van de stembus, waardoor men een grote leegte zou creëren rond parlementen en regeringen.

spoedig een domper op de activiteiten van de Fédération Communiste Anarchiste¹⁷⁴.

Anders dan verhoopt dus draaiden de verkiezingen van juni 1912 voor de oppositie, de socialisten in het bijzonder, uit op een nederlaag. Na de mislukte algemene staking van 1902 bleek nu ook de strategie om met een antikerikale meerderheid het zo begeerde algemeen stemrecht te veroveren ondeugdelijk. Binnen de BWP gingen de poppen aan het dansen. Een derde algemene staking was niet meer te vermijden, de leiding van de partij zou er echter stevig haar stempel op drukken. Alle vorige algemene stakingen hadden hun spontaneïteit gemeen, hun plotse uitbarsting van volkswoede waarna de BWP zich gedwongen zag haar verantwoordelijkheid op te nemen en de nodige leiding te geven. In 1913 zou dat niet meer waar zijn. Geen onvoorbereide, impulsieve en woelige staking meer. De derde algemene staking moest "wetenschappelijk" worden georganiseerd.

Zoveel bleek al uit de samenstelling van het Nationale Comité voor het Algemeen Stemrecht en de Algemene Staking dat nog in juni 1912 door een buitengewoon partijcongres werd geïnstalleerd. Behalve de Algemene Raad van de partij waren daar ook de Syndicale Commissie, het comité van de Federatie van Coöperatieven en dat van de Nationale Federatie van Beroepsgroepen vertegenwoordigd. Diverse commissies dienden vervolgens de staking tot in de puntjes voor te bereiden. Een commissie diende een spaaractie bij de arbeiders te organiseren, een andere was verantwoordelijk voor de bevoorrading. Bovendien moesten de stakers tot elke prijs in toom worden gehouden. Met het oog daarop werd een eigen ordemacht gevormd, waar de jongeren - een risicofactor, zo was gebleken in 1902 - in werden geïntegreerd. Er werd een systeem van stakerskaarten uitgewerkt; manifestaties en andere samenkomsten werden beperkt en gestroomlijnd. De arbeiders werden drooggelegd en tegelijk wilde men hen verstrooien met culturele en andere opvoedende activiteiten.

Ondertussen stelde het Nationale Comité zich zeer onderhandelingsgezind op. In november 1912 diende Vandervelde een voorstel tot grondwetsherziening in. In de grond vroeg de socialistische voorman niets meer dan dat een institutioneel kader zouden worden gecreëerd, waarbinnen de kwestie van het algemeen stemrecht kon worden aangekaart. Op 6 maart 1913 verdaagde het Nationale Comité zelfs de beslissing om op 14 april de algemene staking te laten ingaan. Het zag er nochtans niet goed uit voor het wetsvoorstel van Vandervelde. Al in januari 1913 had regeringsleider De Broqueville de algemene staking het voorspel van de anarchie genoemd en op 12 maart viel het voorlopig verdict: voor een grondwetsherziening dienden de kiezers geraadpleegd; de volgende verkiezingen zouden in juni 1914 plaatsvinden¹⁷⁵.

Ook in maart 1913 fuseerde *L'Emancipateur* met het Brusselse *Le Révolté* tot *L'Action anarchiste*. De nakende algemene staking was daar ongetwijfeld

niet vreemd aan de ke en sociale krachten bundel. De opstellers evenals voor een misch federalisme willen laten op teel tegen elk en bas, sans impossible de qui nous paraît

Van 23 tot BWP bijeen. Op werknemers le spel gespeeld. ting vroeg van telijk en provin ten rollen dat nale Comité. sisten, was dit

De houdin evolutie onder genheden goe ken. Het ging vreedzame alg die mening al pourquoui des une patrie an sel."17

Maar op volgen tactiek te ... la greve peste politiq voerder was geme staking ders. Hun gel hun broeders anarchisten de kieswetge de onzin dan In een dergel wüdtte aan

niet vreemd aan. Met *L'Action anarchiste* wilden de anarchisten, nu de politieke en sociale conjunctuur weer eens in opwaartse zin leek te evolueren, hun krachten bundelen om de anarchistische ideeën onder de massa uit te dragen. De opstellers betuigden hun sympathie voor spontane volksbewegingen, evenals voor een vakbeweging die afgestemd was op directe actie en economisch federalisme, zonder zich evenwel door de ene of de andere beweging te willen laten opslorpen. Dient het daarbij nog gezegd dat het blad fundamenteel tegen elk reformisme was gekant. Het grote doel was "la Révolution par en bas, sans échéance prophétique: une révolution économique ... (qu'il est impossible de prévoir mais dont les prodromes sont manifestes). ... Tout ce qui nous paraîtra favoriser le courant révolutionnaire, aura notre appui."¹⁷⁶

Van 23 tot 25 maart kwam opnieuw een buitengewoon congres van de BWP bijeen. Op 14 april ging de algemene staking van start. 375.000 à 450.000 werknemers legden het werk neer. Intussen werd in het parlement een subtiel spel gespeeld. Op 22 april werd een liberale motie aangenomen die de oprichting vroeg van een parlementaire commissie ter bestudering van het gemeentelijk en provinciaal kiesrecht. Even ook had De Broqueville van zijn tong laten rollen dat een grondwetsherziening niet uitgesloten was. Voor het Nationale Comité, daarin gevolgd door een ruime meerderheid van BWP-congressisten, was dit voldoende om de staking na tien dagen af te blazen.

De houding van de anarchisten tegenover de algemene staking was aan evolutie onderhevig. Aanvankelijk was de afwijzing totaal en waren alle gelegenheden goed om de minutieuze voorbereiding in het belachelijke te trekken. Het ging om een dubbel bedrog: het doel deugde niet; het middel, een vreedzame algemene staking, evenmin. Vroegere ervaringen konden hen in die mening alleen maar sterken. "Les travailleurs n'ont pas de patrie. C'est pourquoi des hommes bien intentionnés ont cherché un moyen de donner une patrie aux travailleurs: l'égalité politique c'est-à-dire le suffrage universel."¹⁷⁷

Maar op de valreep bleek dat de meningen uiteenliepen omtrent de te volgen tactiek. Sommigen bleven de staking volledig afwijzen, "démoralisante ... la grève est fatalement réactionnaire. Quand serons-nous guéris de la peste politique?"¹⁷⁸ Een andere fractie, waarvan Jean Kroonen een woordvoerder was, gaf zich rekenschap van het oneigenlijk gebruik dat van de algemene staking werd gemaakt, maar wou zich niet distantiëren van de arbeiders. Hun gebrek aan bewustzijn maakte hen dubbel ongelukkig. Waarvoor hun broeders de arbeiders ook in opstand kwamen of de armen kruisten, de anarchisten zouden hun ter zijde staan, uiteraard niet om een hervorming van de kieswetgeving te helpen binnenhalen, maar om hen bewust te maken van de onzin daarvan. Zoiets ging vlotter in tijden van gisting en latente revolte. In een dergelijk klimaat kon een politieke staking een "economische" draagwijdte aannemen. *L'Action anarchiste* wees erop dat de arbeiders revanche

konden nemen voor al het politiek misbruik dat van het wapen van de algemene staking was gemaakt. "Oui, mais il y a l'imprévu" vatte dat blijvende sprankeltje hoop samen, ondanks alle vorige ervaringen. Een mislukking was bovendien geen ramp: een nederlaag zou duidelijk maken dat de directe actie, het anarchistisch syndicalisme het enige alternatief was. La politique du pire, dus. Al bij al waren de anarchistische verwachtingen ten aanzien van de algemene staking groter dan in 1902¹⁷⁹.

Ten onrechte, zo werd al vlug duidelijk. De anarchistische verontwaardiging was groot. De socialisten hadden allesbehalve een overwinning behaald, de regering had zich tot niets verbonden. De mislukking was te wijten aan de verzoeningsgezindheid van de socialisten die genoeg namen met de subtiliteiten van een parlementaire procedure. De BWP-leiders hadden de beweging waar ze eerst zo tegen waren, geaccapareerd en vervolgens stopgezet na een groteske vertoning. In het bijzonder de socialistische uitspraken over de waardigheid van de stakers zaten de anarchisten hoog. Dat burgers dergelijke uitspraken deden, tot daar aan toe, maar socialisten. "Zij hebben elke notie van klassenstrijd verloren." Een neveneffect van de algemene staking voor de anarchistische beweging was dat aan de samenwerking tussen *L'Emancipateur* en *Le Révolté* een einde kwam door bij die gelegenheid gebleken divergentie¹⁸⁰.

Het resultaat van de algemene staking leek inderdaad mager in het licht van de ingezette middelen en ook van de mogelijkheden die er nog waren op het ogenblik van het afbreken ervan. Veel had de BWP niet verkregen: een parlementaire commissie met louter raadgevende bevoegdheid, waar de verdedigers van het algemeen stemrecht in de meerderheid waren, met een opdracht die uiteenlopend geïnterpreteerd werd, een commissie waarvan de werkzaamheden vervolgens weinig opschoten. Toen in 1914 verkiezingen weerom teleurstellend uitvielen voor de antiklerikalen, was alles opnieuw te beginnen.

De Duitse marxiste Rosa Luxemburg, die ook al in 1902 een meningsverschil met Vandervelde had uitgevochten, zat met haar oordeel dan ook grotendeels op de lijn van de Belgische anarchisten. Een politieke staking opgevat als een strategisch maneuver, lang op voorhand gepland en wijsneuzig met een tikje van de toverstok ten uitvoer gebracht, had geen kans van slagen. Een dergelijke operatie was steriel; zij miste elk schokeffect. Een politieke staking was geen wondermiddel, liet zich niet berekenen; zij had slechts kans van slagen in een revolutionaire situatie, als "uitdrukking van een sterk geconcentreerde revolutionaire energie." Voor Rosa Luxemburg wees alles dus op een nederlaag¹⁸¹.

Het volk was nog altijd doordrongen van het vooroordeel dat het niet zonder leiders kon. Het algemeen stemrecht zou een nieuwe politieke kaste creëren.

LA G. G. POLITIQUE & LES ANARCHISTES

RÉPONSE AUX

JÉSUITES ROUGES

L'affiche par laquelle la Fédération bruxelloise du P. O. essaye de diminuer la portée de nos arguments anti-politiques et anti-grévistes, prouve que le jésuitisme existe aussi bien en politique qu'en religion.

Les dirigeants socialistes qui déforment ce qui reste encore d'intelligence aux prolétaires pour les asservir à leur tyrannie, veulent faire croire à l'existence d'une entente d'action entre les anarchistes et les syndiqués chrétiens - tous deux, *pour des raisons absolument différentes*, adversaires décidés de la grève générale politique.

Ils n'y réussiront pas !

Les fourbes, les intrigants qui dirigent et profitent de la Sociale, parviendront sans difficulté à faire accroire leurs mensonges à leurs troupeaux aveugles et fanatisés, *mais l'hypocrisie de leurs insinuations apparaîtra toujours à la moindre réflexion.*

Les exploiters de l'abrutissement populaire sont mal venus de parler de parasitisme, car est-il pire parasite que celui qui vit de la Politique?

Les anarchistes ne briguent aucun mandat; ils se contentent de lutter, hors des partis et des chapelles, pour l'affranchissement intégral du genre humain et le triomphe d'un sublime idéal de liberté :

Les individus libérés les uns vis-à-vis des autres grâce au communisme, produisant selon leurs forces et consommant suivant leurs besoins. Plus d'autorité d'aucune sorte : La liberté pour tous et en tout! La saine Raison devenant le guide suprême de l'activité humaine!

Le Suffrage Universel, en renforçant l'idée d'autorité, constitue donc un obstacle à la réalisation de notre idéal libertaire. C'est pourquoi nous le combattons de toutes nos forces.

L'AFFRANCHI.

Œuvre individuelle d'action anarchiste, L'AFFRANCHI est gratuit

NOTA - La présente ne peut être placardée que munie d'un timbre de 7 centimes.

Imprimerie spéciale de L'AFFRANCHI 32, boulevard d'Anderlecht - Bruxelles.

Het oordeel van de historicus Marcel Liebman is meer genuanceerd. De algemene staking was in een aantal opzichten zeker een overwinning te noemen. Zij was geen teleurstelling voor de organisatoren. Noch in 1902, noch in 1913 verhoopten de BWP-leiders zomaar het algemeen stemrecht door een massa-actie te verwerven. Toen ze in 1913 uiteindelijk wel zelf het initiatief nam, dan was dat om andere redenen: de partij hoopte zo de eenheid van haar opdringende troepen te kunnen bewaren. Door een miskenning van de spontane volkswoede zouden de BWP-leiders hun troeven uit handen geven, het kwam erop aan dit drukkingsmiddel te moduleren. De voorstanders van een geordende, vreedzame algemene staking boekten in 1913 een belangrijke overwinning. Zij boezemden met hun initiatief weliswaar geen schrik in, maar bewezen de arbeidersmassa in de hand te hebben. 1913 was voor het organisatie- en actiemodel van de BWP-leiding een overwinning¹⁸².

Het Belgisch Vakverbond tweede uitgave

De stichting van de Centrale Syndicale des Mineurs noch de teloorgang van het Belgisch Vakverbond waren van die aard dat ze de Luikse revolutionair-syndicalistische beweging lamlegden. Nog in 1908 was er sprake van een verruiming van de Luikse Fédération du Travail tot een regionale organisatie. Het Syndicat Libre de tous les Métiers van Verviers had zich aangesloten. Er waren contacten met de Union Libre des Ouvriers du Grès de la Vallée de l'Amblève. Te Luik zelf was het Syndicat des Ardoisiers definitief toegetreden. De federatie ging vooruit in ledental en de activiteit leek te hernemen met wat het begin van een campagne naar de werklozen toe kon heten¹⁸³.

Daarna werd het een tijdje stil rond de Luikse federatie, maar in november 1910 werd met de verruiming van stedelijk naar provinciaal verbond een aanvang gemaakt. In april 1913, aan de vooravond van de algemene staking, hield de Union des Syndicats de la Province de Liège, want zo heette de nieuwe organisatie, haar tweede congres. De Union des Syndicats beklemtoonde in haar statuten de klassenstrijd, de autonomie van de bonden en de onafhankelijkheid tegenover de politiek. Een lid van het comité kon niet terzelfder tijd politiek verkozen zijn. Dat een bond nog een tijd aangesloten bleef bij de BWP, werd wel aanvaardbaar geacht. De organisatie wou haar leden bewust maken van hun rechten en de solidariteit tussen de bonden bevorderen. De organisatie zou zich voorts inzetten voor de verwezenlijking van alle hervormingen die het lot van de arbeidersklasse konden verlichten. Veel aandacht zou uitgaan naar economische kwesties als lonen, arbeidsreglementen, werkloosheid, arbeidsongevallen enz. Erg revolutionair klonk het allemaal niet¹⁸⁴.

Van de oude Fédération du Travail bleef in de Union des Syndicats de la Province de Liège enkel nog de houtbewerkersbond over, ongetwijfeld de

ruggegraat v
werkers en m
den¹⁸⁵. Nieuw
ooit nog aan
gens vlug ha
de BWP. Hele
met de BWP z
pe, twee mi
kers en meca
drie groepen
congres van
de la Vallée
maar het kw
De Union de
Mathieu Des
lende oudge
aan het anarc

In juni 1911
ouvrière. Het
en een gem
redactiecom
aan medewe
pelaert van
M. Nottet en

Organe s
syndicalis
lutionaire sy
speeld tegen
lutionair-sy
nummer we
al ging het
vooral bij de
ciel l'aiden
gebruikelij
verwijzing
vane passe
meer dan
nen van het
volgens lan
tionale de
weging in d
van dat zu

ruggegraat van de oude en de nieuwe organisatie. De bond die zowel schrijnwerkers en meubelmakers als beeldhouwers groepeerde, telde in 1912 600 leden¹⁸⁵. Nieuw was het Syndicat des Mécaniciens (in 1914 met 350 leden), dat ooit nog aan de wieg van de vroegere Fédération had gestaan, maar vervolgens vlug had afgehaakt en blijkbaar al die tijd aangesloten was gebleven bij de BWP. Helemaal nieuw was het Syndicat des Services Publics, dat evenwel met de BWP zou blijven flirten, en de Union des Métiers van Tilleur en Jemeppe, twee mijnwerkersbonden. In 1914 werd het ledenverlies dat houtbewerkers en mecaniciens toen leden gecompenseerd door de toetreding van nog drie groepen, onder meer een mijnwerkersbond uit Ham-sur-Sambre. Op het congres van april 1913 waren ook waarnemers van de Association des Métiers de la Vallée de la Vesdre en de Fédération de la Laine Peignée van Verviers, maar het kwam niet tot de al zo lang verhoopte doorbraak richting Verviers. De Union des Syndicats groepeerde 1.000 à 1.500 leden. Op de houtbewerker Mathieu Demoulin na leken de militanten allemaal nieuwkomers. Verschillende oudgedienden van de Fédération du Travail bleken wel mee te werken aan het anarchistische *L'Emancipateur*¹⁸⁶.

In juni 1913 pakte de Union des Syndicats uit met een eigen blad, *L'Action ouvrière*. Het blad deed het niet slecht en haalde in 1914 een oplage van 2.300 en een gemiddelde verkoop van 1.883 exemplaren. Een aantal leden van het redactiecomité - alle verwarring inzake spelling en initialen ten spijt - doen aan medewerkers van *L'Emancipateur* en *L'Action directe* denken: Nicolas Pipelaert van de mijnwerkers van Jemeppe, mecaniciens Camille Brassinne en M. Nottet en tenslotte J.P. Voos van Jemeppe.

Organe syndicaliste fédéraliste, kreeg het blad als ondertitel mee. De term syndicalistisch federalisme bleek overigens steeds meer in de plaats van revolutionaire syndicalisme gebruikt te worden. Federalisme werd dan uitgespeeld tegen het centralisme van de BWP. Toch bleef men zich nog vaak revolutionair-syndicalistisch noemen, tot in congresresoluties toe. In het eerste nummer werd trouwens geponeerd dat het revolutionaire syndicalisme, ook al ging het om een minderheidsstroming, steeds was blijven bestaan en dan vooral bij de mijnwerkers. De titel van het blad sprak voor zich. "Aides-toi, le ciel t'aidera" werd het devies tegenover het parlementair socialisme. Aan de gebruikelijke socialistische aanvallen gingen de redacteurs voorbij met een verwijzing naar de bekende Arabische zegswijze: "Les chiens aboient, la caravane passe." Het blad waaruit een duidelijk revolutionair engagement sprak, meer dan uit de statuten van de Union, bepleitte een terugkeer naar de bronnen van het socialisme, naar de (Eerste) Internationale, naar Proudhon die volgens James Guillaume, de anarchistische geschiedschrijver van de Internationale, de vader van het arbeiderssocialisme was. De vroegere arbeidersbeweging in de Jura, te Parijs en in de vallei van de Vesder waren voorbeelden van dat zuivere socialisme. Helaas, "le microbe de la conquête des pouvoirs

publics, natif de la cervelle de l'inventeur du *socialisme scientifique* (oh, combien!) vint contaminer l'élément de progrès populaire dans l'Europe latine ..." Als einddoel van *L'Action ouvrière* gold onveranderlijk de afschaffing van de loonarbeid en de schepping van een samenleving zonder meesters¹⁸⁷.

Een gewoon onafhankelijk vakverbond was de Union des Syndicats de la Province de Liège ondanks de gematigde statuten niet. Dat bleek uit de inhoud van haar blad, maar eveneens uit de uitgave op 10.000 exemplaren van het betoog van Fuss in het reeds vermelde debat met De Brouckère over federalisme en centralisme. Het werd bovenal duidelijk met de lancering van het manifest *Aux soldats* met het oog op de nakende algemene staking en de dreigende oorlog¹⁸⁸. De Union stuurde ook een afgevaardigde (Demoulin) naar het internationaal revolutionair-syndicalistische congres dat in de herfst van 1913 te Londen plaatsvond en drukte haar solidariteit uit met de wegens haar antimilitarisme zo vervolgde CGT. Vol heimwee werd teruggeblikt op de geest van opstandigheid die de arbeidersklasse voor haar inkapseling door de politiek bezielde en waaraan zij sinds 1886 alle sociale hervormingen dankte¹⁸⁹.

De Luikse Union des Syndicats lag samen met de Nationale Onafhankelijke Federatie van het Ameublement, Bouwvak en Aanverwante Vakken aan de basis van een nieuw onafhankelijk Belgisch Vakverbond. In oktober 1913 vond in Luik een eerste congres plaats. Een 65-tal afgevaardigden vertegenwoordigden 32 bonden en 8.500 leden: mijnwerkers, houtbewerkers, metaalarbeiders, bedienden, bouwvakkers, juweliers, typografen. Ze kwamen uit diverse steden: Luik en omgeving, Verviers, Ham-sur-Sambre, Brussel, Mechelen, Antwerpen, Gent, Eeklo, Oostende, Brugge enz. Slechts voor enkele steden werden bonden met naam en toenaam genoemd. Voor Brussel was dat de Onafhankelijke Bediendenbond, een afscheuring van de bond van Jacquemotte. Van de regio Verviers waren de afgevaardigden van de Métallurgistes de la Vesdre en de Fondeurs van Verviers aanwezig die evenwel niet over een mandaat beschikten om de nodige beslissingen te nemen. Tenslotte bleken allicht niet toevallig in alle vermelde Vlaamse plaatsen bonden van de Nationale Federatie van het Ameublement actief te zijn. Over Mechelen, Gent en Eeklo hadden we het reeds, maar ook in Antwerpen bestond er een Onafhankelijke Houtbewerkersbond, een Bond van Onafhankelijke Metsers en Dienders, een Onafhankelijke Schilderskring en een Bond van Steen- en Beeldhouwers. Uit Oostende was een Bond van Steenhouwers-Sculpteurs en een Houtbewerkersbond aangesloten bij de Onafhankelijke Federatie van het Ameublement. Bij de definitieve stichting van het Belgisch Vakverbond met Kerstmis 1913 in Brussel waren daarenboven nog de Hout- en Steenbewerkers van Lier (waar overigens ook een Onafhankelijke Schildersbond bestond) aanwezig. Op hetzelfde congres bleek Bailly van de Luikse bond van overheidsperoneel zich niet te kunnen uitspreken over de beginselverklaring; plaatselijke politici hadden hun invloed in de bond laten gelden. Op de vakbeweging van Verviers

moest de onafhankelijke vakbeweging niet meer van Lodelinsart.

Het rapport van oktober 1913 begon behoeftig op de politieke Klassiek ook voor vrijheid en verwerping van sceptisch tegen in sterke staat de directe arbeid moest als een de loonarbeid opvatting van ling tussen de dediging van stand te maken grote - overmenen de werksomstandigheden.

Het kon keurd. De minderheid om tactisch patroon normische de klassen des Syndicats rigeen sloten ge re Vakbeweging werd en De G. C. L. uit J. J. R. J. J. de

moest de onafhankelijke vakbondskoepel in tegenstelling met 1907 toen helemaal niet meer rekenen en ook de eenzelve, 'aristocratische' Union Verrière van Lodelinsart gaf verstek.

Het rapport dat Mathieu Demoulin van de Luikse Union des Syndicats in oktober 1913 op het eerste congres van het Belgisch Vakverbond voorlegde, begon behoorlijk revolutionair-syndicalistisch. Het legde uiteraard de nadruk op de politieke neutraliteit en de autonomie van de deelnemende bonden. Klassiek ook was het pleidooi voor opvoeding tot zelfbewuste individuen, voor vrijheid van meningsuiting: de revolutie in de geesten zou aan de omverwerping van het kapitalisme voorafgaan. Tegelijk stond het Luikse rapport sceptisch tegenover het reformistisch gegoochel met hervormingen, het geloof in sterke stakingskassen en overleg met de patroons. De Luikenaars stonden de directe actie voor naar het voorbeeld van de Franse CGT. De klassenstrijd moest als een rode draad door de actie lopen, het doel was de afschaffing van de loonarbeid; antimilitarisme, antipatriotisme enz. waren inherent aan deze opvatting van de vakbeweging. Demoulin omschreef duidelijk de taakverdeling tussen bonden en vakverbond. De bonden waren benomen door de verdediging van de onmiddellijke vakbelangen; het Vakverbond zou, zonder afstand te nemen van de economische eisen van de arbeiders, de strijd voor de grote - overigens niet altijd even radicaal lijkende - doelwitten ter harte nemen: de wetgeving op het onderwijs, op de pensioenen, op het collectieve arbeidsoverleg, het antimilitarisme...

Het Luikse rapport werd vrijwel unaniem door de congressisten goedgekeurd. De strijdbaarheid die tot op zekere hoogte uit het rapport sprak, bleek minder uit de statuten. Op vraag van afgevaardigden van Gent en Eeklo werd om tactische redenen "de strijd voor de verdwijning van het salariaat en het patronaat" als doel van het Vakverbond gewijzigd in "de strijd voor de economische bevrijding van de arbeiders, die gebaseerd was op het principe van de klassenstrijd." In die zin waren trouwens de statuten van de Luikse Union des Syndicats opgesteld. De statuten van het nieuwe Vakverbond eisten overigens anders dan te Luik volledige politieke onafhankelijkheid van de aangesloten groepen. In het algemeen deden ze erg denken aan die van het vroegere Vakverbond, met dien verstande dat het overwicht in het comité van een bepaalde bond, zoals die van de diamantbewerkers in 1907-1908, uitgesloten werd en dat er ook geen sprake was van een voorzitter¹⁹⁰.

Het voorlopig comité was er één van houtbewerkers: eens te meer Mathieu Demoulin uit Luik, voorts Frans Aertsens uit Mechelen en H. Dinnewet uit Gent. Met Kerstmis 1913 werd te Brussel het Belgisch Vakverbond, tweede uitgave, definitief gesticht. De zetel was in de hoofdstad gevestigd en Van den Bossche en Putt, beiden van de Brusselse Onafhankelijke Bedienden, waren respectievelijk secretaris en penningmeester. In het bureau zaten onder meer de houtbewerkers Meire van Gent, Demoulin van Luik en Aertsens van Me-

chelen. Behalve Demoulin en Voos waren er - voor zover we dat kunnen nagaan - geen revolutionairen, althans geen bekende, niet in het bureau en niet in het comité¹⁹¹.

De Luikse Union des Syndicats zat intussen niet stil. Er waren plannen voor een campagne gericht op de - vooral Vlaamse - bouwvakkers, evenals op de fabrieksarbeiders, voor vrouwenwerking, voor een Fédération des Mineurs, voor een juridische dienst; tenslotte werd ook de kwestie van een vrijgestelde aangekaart. Het Belgisch Vakverbond dan weer plande een nieuw congres voor augustus 1914. Het feest zou geen doorgang hebben¹⁹².

De Eerste Wereldoorlog

De antimilitaristische actie vormde een vaste waarde in het anarchistische en het revolutionair-syndicalistische optreden en vormde in België zeker na 1900 de aanleiding tot vervolging van anarchisten en revolutionaire syndicalisten. Centraal in de antimilitaristische beweging stond de vraag "Wat te doen in geval van oorlog?", niet het minst omdat dit probleem in het begin van de twintigste eeuw allesbehalve tot het rijk van de verbeelding behoorde. Op papier was het allemaal eenvoudig. Wanneer een oorlog uitbrak, zouden de arbeiders fluks een algemene staking en dito opstand uitroepen.

Er werden nochtans al vrij vlug na de eeuwende belangrijke bedenkingen geformuleerd ten aanzien van dit antimilitaristisch axioma. In Frankrijk sprak de CGT zich slechts met groot voorbehoud uit voor een algemene staking en opstand in geval van oorlog. Meer bepaald was het de uitdrukkelijke wens van de CGT dat daarover binnen de arbeidersbeweging een internationale consensus tot stand zou komen. De vooraanstaande Russische anarchist Kropotkin zou in 1905 eigenlijk dezelfde bedenkingen verder uitspinnen in een polemiek met zijn kameraden van *Les Temps nouveaux*. Zijn uitlatingen waren significant voor een heel bijzondere ontwikkeling in het anarchistische antimilitarisme. Volgens Kropotkin was het niet voldoende dat bij een militaire agressie tegen Frankrijk de dienstplichtigen in staking gingen. Het kwam erop aan het grondgebied te verdedigen tegen de imperialistische, burgerlijke "horden" van de Duitse, Engelse en Russische overweldigers teneinde de revolutie te beveiligen. "Faisons la révolution et courons aux frontières, comme soldat de la révolution" was voor Kropotkin het devies. De angst voor een nieuwe verplettering van Frankrijk door Duitsland met alle voor de beschaving rampzalige gevolgen van dien zat er bij Kropotkin diep in sedert de overwinning van de Duitse gecentraliseerde, militaristische staat in 1871. Dertig jaar "reactie" hadden ze eraan overgehouden. De cultus van het militarisme was zelden zo intensief geweest, de socialistische beweging had zware klappen gekregen. Volgens Kropotkin moesten de antimilitaristen elke natie

verdedigen die
was om zichzelf
Frankrijk gold,
ten die het Fran
lutie.

Kropotkin
keper beschou
aan de idee wa
zaam waren di
men de Fran
zich dan niet
gezag, aldus
uit tegen. T
comme ap
verweet K
nistisch-
De dit
het proble
legenheden
mene st
in te ga
vaak wa
over de
geschied

De dit
het proble
legenheden
mene st
in te ga
vaak wa
over de
geschied

geschied

geschied

geschied

geschied

geschied

geschied

geschied

geschied

geschied

geschied

geschied

geschied

geschied

geschied

verdedigen die aangevallen werd door een militaristische staat en die te zwak was om zichzelf te verdedigen. En daar bestond geen twijfel over wanneer het Frankrijk gold, dat aangevallen werd door een coalitie van burgerlijke krachten die het Franse volk haatten vanwege zijn voorhoederol in de sociale revolutie.

Kropotkin bracht een onmiskenbaar nieuw geluid in de discussie. Op de keper beschouwd ging het hier om niets minder dan een feitelijke toegeving aan de idee van de nationale verdediging onder kapitalistisch regime. Zeldzaam waren de positieve reacties als die van Almercyda in *Le Libéraire*. Als men de Franse overheid met geweld mocht bekampen, waarom mocht men zich dan niet op dezelfde wijze verzetten tegen de vestiging van een vreemd gezag, aldus Almercyda. *Les Temps nouveaux* en *L'Anarchie* waren echter ronduit tegen. "Décidément la guerre nous répugne, même avec la révolution comme apéritif," schreef *L'Anarchie*. En Charles Albert in *Les Temps nouveaux* verweet Kropotkin van de militanten te eisen terzelfder tijd zowel antimilitaristisch-revolutionair als nationalistisch te zijn.

De discussie duurde al bij al niet zo lang. Ter linkerzijde vermeed men het probleem uit te spitten. Ofwel zweeg men, ofwel bleef men verder bij gelegenheid het wat gemakkelijke "oorlog aan de oorlog door middel van algemene staking en opstand" in de mond nemen, zonder daar echter dieper op in te gaan. In elk geval ging onder de revolutionaire fraseologie, overigens vaak voor tegenstrijdige interpretaties vatbaar, heel wat onzekerheid schuil over de revolutionaire mogelijkheden op de dag van de mobilisatie¹⁹³. Ideologisch bepaald slecht toegerust ging men de oorlog in.

Van de Internationale Antimilitaristische Vereniging, die in 1904 was gesticht, was Nederland één van de weinige goed werkende afdelingen. Zo organiseerden de Nederlanders enkele massaal bijgewoonde internationale meetings. De vredesconferenties van Den Haag vormden een dankbaar aanknopingspunt. Op 16 juni 1907 werd in Den Haag een protestmeeting gehouden tegen het "gehuichel" van de tweede vredesconferentie. De Mechelaar Verbelen voerde er het woord naast de Nederlanders Domela, dominee N.J.C. Schermerhorn en anderen. Zes jaar later, op 31 augustus 1913, vormde de opening van het Vredespaleis in Den Haag de aanleiding voor een meeting met werkelijk internationale allure. Opnieuw Verbelen sprak er samen met Domela, Schermerhorn, de Fransman Pierre Martin en de Duitser Fritz Kater. De opkomst van Vlaamse zijde bleek toen, zoals al gezegd, evenwel gering¹⁹⁴.

Dat was echter geen beletsel om op 16 augustus 1914 te Antwerpen zelf een internationale anarchistische meeting te laten plaatsvinden met een keur van anarchistische sprekers uit buiten- en binnenland. Het initiatief ging uit van de Nederlandse Sociaal-Anarchistische Actie en de Antwerpse Vrije Groep die overigens niet om grote projecten verlegen zat. Het plan leidde tot grote verwarring in de anarchistische pers. Het leek onwaarschijnlijk dat een

aantal sprekers daadwerkelijk zou komen en uiteindelijk haakten de Nederlanders af omdat de Nederlandse spoorwegen een te hoog tarief aanrekenden voor twee extratreinen. Die vroegen met name het dubbel van de prijs voor de verplaatsing voor de interland België-Nederland. Een en ander zou een late wraakactie geweest zijn voor de grote spoorwegstaking van 1903. In België wekte het project intussen wel belangstelling van diverse groepen, onder meer uit het Luikse, zodat de meeting, zij het met voor het merendeel andere sprekers dan voorzien, toch zou doorgaan. Zoveel bleek uit de oproep die *L'Emancipateur* in zijn laatste nummer afdruckte¹⁹⁵.

Van 28 augustus tot 5 september 1914 moest te Londen nog een nieuw anarchistisch congres plaatsvinden. Het voorstel ging uit van de Anarchistische Föderation Deutschlands; het kon op de steun van de Fédération Anarchiste Communiste van Frankrijk rekenen. De Belgen waren dit keer nauwelijks betrokken bij het initiatief; enkele kameraden betuigden wel hun bijval. Nationale grenzen en frontlinies trokken evenwel een dikke streep door het internationalistisch streven van de anarchisten¹⁹⁶.

Op 29 juli 1914, een maand na de aanslag in Sarajevo, nam het Bureau van de Tweede Internationale, met onder meer Jean Jaurès, Pieter Jelles Troelstra, Rosa Luxemburg, Emile Vandervelde en Camille Huysmans eenparig een motie aan tegen de oorlog. Op 31 juli werd de Franse socialist Jaurès, die grotendeels voor de motie verantwoordelijk was, vermoord. Diezelfde dag stuurde Duitsland ultimatum's aan Frankrijk en Rusland en ging de Belgische regering over tot de algemene mobilisatie. Op 4 augustus vielen Duitse troepen België binnen. In de vervroegd bijeengeroepen Kamers steunden de socialistische parlementsleden unaniem de oorlogskredieten die door de regering werden gevraagd; Vandervelde werd tot minister van staat benoemd¹⁹⁷. In Frankrijk had de minister van Binnenlandse Zaken opdracht gegeven om behalve in enkele speciale gevallen geen mogelijke tegenstanders van de mobilisatie onschadelijk te maken. De Parti Socialiste en de CGT hadden in bedekte termen voldoende vaderlandsliefde laten blijken. De Franse anarchisten gehoorzaamden vrij algemeen aan het algemene mobilisatiebevel op 1 augustus. Maar op het thuisfront bij de Franse anarchisten en op het internationale Londense forum openbaarden zich al vlug diepgaande meningsverschillen over de traditionele anarchistische familiegrenzen heen¹⁹⁸.

Op 2 augustus verscheen in Luik het laatste nummer van *L'Emancipateur*. "Guerre à la guerre," blokletterde het blad. De tekst werd blijkbaar nog voor de oorlogsverklaring van Duitsland aan Rusland en de Franse mobilisatie op 1 augustus opgesteld. De oproep van *L'Emancipateur* was klaar en duidelijk. De Belgische arbeiders dienden op het bevel tot mobilisatie te antwoorden met een algemene staking en van de economische ontreddeering gebruik te maken om de burgerrij te onteigenen. Zo zouden zij één lijn trekken met hun broeders uit de buurlanden. "A bas la guerre, vive la révolution sociale."¹⁹⁹

De enige tekens van leven die Belgische anarchisten tijdens de oorlog nog gaven, hadden te maken met de controverse die deze in Franse en internationale anarchistische kring uitlokte. De betrokken Belgen kozen hierbij de kant van de voorstanders van een verdedigingsoorlog. In november verscheen in het Londense *Freedom* artikels van Kropotkin, maar ook van Grave en Varlaam Tsjerkezov, alsook een brief van de Mechelse anarchist Verbelen, waarin ondubbelzinnig werd gepleit voor steun aan de geallieerden. De Italiaanse anarchist Malatesta reageerde beslist: *Anarchists have forgotten their principles*²⁰⁰. De deelname van Italië aan de vijandelijkheden zou het standpunt van Malatesta niet doen veranderen. In het voorjaar van 1915 gaven Malatesta, de Amerikaanse Emma Goldman, Domela Nieuwenhuis en anderen, ook Fransen, een manifest uit onder de titel *L'Internationale et la guerre*. Zij weigerden het onderscheid te maken tussen defensieve en offensieve oorlogen. Men moest niet zoeken naar een of andere verantwoordelijke regering; het kwam erop aan van alle mogelijke onvrede gebruik te maken om zo vlug mogelijk de revolutie uit te lokken²⁰¹.

In maart 1916 was het weer de beurt aan de 'oorlogsgezinden' met hun *Manifeste des Seize*. Die zestien, dat waren opnieuw Kropotkin, Grave, Tsjerkezov, maar ook Charles Malato, de Nederlander Cornelissen en twee Belgen: Jules Moineau en Henri Fuss. De laatste zou trouwens oorlogsvrijwilliger worden. Het was hun overtuiging dat er geen vrede kon zijn zolang het Duitse volk er niet mee ophield het werktuig te zijn van het pangermaanse imperialisme²⁰². Ook deze keer zou Malatesta reageren in *Freedom*, onder de veelbetekenende titel *Pro-Government Anarchists*. Anarchisten konden niet samenwerken met regeringen en kapitalisten in hun strijd tegen andere regeringen en kapitalisten. Ze moesten elk compromis uitsluiten en zo de handen vrij hebben om de voorbeiding van de revolutie te hervatten²⁰³. In 1917 zou de Russische revolutie de kaarten nog eens grondig dooreenschudden.

¹ *Ins*, 10-11-1907 t.e.m. 8-3-1908.

² *AD*, 15-3-1908.

³ *Ins*, 15-4-1908.

⁴ *Ins*, 29-4-1908.

⁵ *AD* 7-6-1908.

⁶ *AD/Ins*, 13-9-1908, en niet *L'Avant-garde*, 26-9-1908, zoals vermeld in M. Steinberg (1971), 12.

⁷ *L'Avant-garde*, 1-11-1908.

⁸ Er is ons enkel een Joseph Eggerickx (°1875 Brussel), schilder, bekend die afdelingsverantwoordelijke was van de GCL voor Anderlecht. SAB, Pol, BE, 16935; J. Eggerickx.

⁹ *L'Avant-garde*, 29-11-1908.

¹⁰ *L'Avant-garde*, 7-12-1908.

¹¹ Zie hoofdstuk VII, *Teloorgang van de GCL*.

¹² *Rév*, 1-9-1909; M. Steinberg (1971), 12.

¹³ *Rév*, 1-9-1909.

¹⁴ Félix Springael (°1878 Huizingen), krantenhandelaar. SAB, Pol, BE, 76006; F. Springael.

¹⁵ *Le Bulletin de la Fédération Révolutionnaire*, 11-1909.

¹⁶ M. Steinberg (1965), 245-267; M. Steinberg (1985), 17-25; M. Liebman (1979), 144-145, 150-159; A. Mommen (1980), 180-205.

¹⁷ M. Steinberg (1971), 25-27; M. Liebman (1979), 248-251; A. Mommen (1973), *Een eerste marxistische stroming*, 32-48; A. Mommen (1980), 210-214.

¹⁸ *Le Combat social*, 2-1910.

¹⁹ Wellicht ging het om Antoine Mathay (°1876 Sint-Jans-Molenbeek), fabrieksarbeider, die in *L'Emancipateur* van 17 oktober 1906 het nieuwe adres in Bosvoorde wist te melden waarnaar de

- kolonie L'Expérience van Stokkel was overgebracht. SAB, Pol, BE, 16932; A. Mathay.
- ²⁰ *Le Combat social*, 12-1909, 2-1910.
- ²¹ M. Steinberg (1971), 13.
- ²² *Rév*, 15-10-1909, 1-11-1909, 1-12-1909; *Le Peuple*, 26-10-1909.
- ²³ *Le Communiste*, 7-1911, geciteerd in M. Steinberg (1971), 15.
- ²⁴ M. Steinberg (1971), 15.
- ²⁵ AMSAB, 118, BWP, AR, 26-10-1911, Bureau, 20-12-1911.
- ²⁶ *La Réforme sociale*, 25-12-1911.
- ²⁷ *Le Combat social*, 9-4-1912; *L'Exploité*, 5-11-1911.
- ²⁸ *Le Combat social*, (16-14-1912.
- ²⁹ Raphaël Rens was oud-leraar, parlementair journalist en radicaal vrijdenker in die zin dat hij evenmin als de anarchisten om electorale redenen van de godsdienst een privé-aangelegenheid wilde maken. M. Steinberg (1971), 16.
- ³⁰ M. Steinberg (1971), 16-21; M. Steinberg (1985), 27-31; A. Mommen (1976), III, 194-198.
- ³¹ *L'Action ouvrière*, 1-7-1913.
- ³² E. Chapelier (1910), *Catéchisme syndicaliste en six leçons (2me édition). Suit à Entre propriétaire et locataire*. Brussel, 1910.
- ³³ *L'Exploité*, 5-3-1911.
- ³⁴ M. Steinberg (1965), 27-29; M. Liebman (1979), 250-253; A. Mommen (1980), 214-215.
- ³⁵ J. Maitron (1975), I, 409-439; J. Maitron (1964), *Ravachol*, 161-209; Y. Pages (1991), 299-311.
- ³⁶ *Rév*, 28-11-1908.
- ³⁷ *Rév*, 7-11-1908.
- ³⁸ *Rév*, 14-11-1908, 21-11-1908, 28-11-1908, 5-12-1908.
- ³⁹ *Rév*, 21-11-1908.
- ⁴⁰ *Rév*, 21-11-1908.
- ⁴¹ *Rév*, 6-2-1908.
- ⁴² *Rév*, 21-11-1908.
- ⁴³ *Rév*, 16-2-1909, 29-4-1909.
- ⁴⁴ Ook nog Seiliger, Sokoloff ...
- ⁴⁵ D. Maes (1992), 266-283; *Fédération Anarchiste de Belgique. Groupe Révolutionnaire de Bruxelles. Verdict de haine! Verdict de peur! Verdict de lâcheté!* (1909). Brussel, in: HSC, collectie *Rév*, Brussel, 1908-1914.
- ⁴⁶ *Rév*, 27-2-1909.
- ⁴⁷ *Rév*, 6-2-1909, 16-2-1909, 27-2-1909, 13-3-1909, 29-4-1909.
- ⁴⁸ *Rév*, 29-4-1909, 21-5-1909, 26-6-1909.
- ⁴⁹ *Bulletin de l'Internationale Anarchiste*, 3-1909.
- ⁵⁰ *Le Peuple*, 19-2-1909; *Le Soir*, 20-2-1909; *Le Petit bleu*, 20-2-1909; SAB, Pol, BE, 4272; E. Chapelier, Pol Brs, 27-1-1909; 16972; Adamas, Pol Brs, 2-2-1909.
- ⁵¹ *Le Petit bleu*, 21-2-1909; *Le Soir*, 22-2-1909; *La Dernière heure*, 22-2-1909; *Rév*, 16-2-1909.
- ⁵² *Rév*, 27-2-1909.
- ⁵³ *Rév*, 13-3-1909.
- ⁵⁴ *Le Soir*, 22-2-1909; *Le Peuple*, 20-2-1909, 21-2-1909, 23-2-1909.
- ⁵⁵ *Rév*, 13-3-1909.
- ⁵⁶ Victor Noirfalise was in 1908 contactpersoon voor de Groupe Anarchiste de Seraing die aangesloten was bij de Fédération Anarchiste de Belgique. Volgens de Brusselse politie ging het om Joseph Vidal Noirfalise (°1883 Seraing), smid (arbeider). *L'Avant-garde*, 8-11-1908; SAB, Pol, BE, 16958; J. Noirfalise.
- ⁵⁷ *Le Démolisseur*, 1-3-1909; *Voorwaarts*, 6-1909.
- ⁵⁸ J. Grave (1973), 418-419.
- ⁵⁹ Zie bijvoorbeeld *Rév*, 16-7-1909.
- ⁶⁰ *Rév*, 21-5-1909.
- ⁶¹ *Rév*, 26-6-1909.
- ⁶² *Rév*, 21-5-1909.
- ⁶³ M. de Vroede (1979), 278-295; C. Lorenzo (1969), 43-44; J. Maurice (1973), 34, 36, 39.
- ⁶⁴ J. Moulart (1979), 381-386; M. de Vroede (1979), 292-293; Vergara (1986).
- ⁶⁵ *Fédération Anarchiste de Belgique. Groupe Révolutionnaire de Bruxelles. Martyr et fantoches* (1909). Brussel, onder meer in: SAB, Pol, BE, 16989; F. Deflandre.
- ⁶⁶ *Le Peuple*, 25-10-1909.
- ⁶⁷ *Le Peuple*, 26-10-1909; *Rév*, 1-11-1909.
- ⁶⁸ *La Libre Pensée de St-Gilles. Meeting Ferrer*, 11-11-1909; St-Gillis, in: SAB, Pol, BE, 4310; G. Debehogne.
- ⁶⁹ *Rév*, 20-3-1909, 21-5-1909, 26-6-1909.
- ⁷⁰ L. Nemeth (1991), 282; Y. Pages (1991), 300.
- ⁷¹ Jean de Boe (°1889 Anderlecht-1974). Hij militeerde net als Serge oorspronkelijk bij de SJW om vervolgens te gaan aanleunen bij L'Expérience. SAB, Pol, BE, 16963; J. de Boe; J. de Meur (1970), 95-116; J. Maitron (1973), *De Boe, Jean*, in: DBMOF, XI, 321-322.
- ⁷² François Raymond Callemain (1890 Brussel-1913 Parijs). SAB, Pol, BE, 17.000. J. Maitron (1975), I, 426.
- ⁷³ Edouard Carouy (1883 Lens-1913 Parijs), draaier. SAB, Pol, BE, 17.000; J. Maitron (1975), I, 426.
- ⁷⁴ *Rév*, 20-2-1910.
- ⁷⁵ François Deflandre - in *Le Révolté: Desflandres* - (°1881 Sint-Gillis), kleermaker. SAB, Pol, BE, 16989; F. Deflandre.
- ⁷⁶ Lucien Courbe (°1888 Sint-Jans-Molenbeek), mecanicien. SAB, Pol, BE, 16967; L. Courbe.
- ⁷⁷ Armand Lebrun (°1884 Brussel), schilder. SAB, Pol, 215, VII, Pol Brs, 1-12-1913.
- ⁷⁸ *Rév*, 15-2-1911, 15-7-1912.
- ⁷⁹ SAB, Pol, BE, 4272; E. Chapelier, Pol Brs, 21-4-1910.
- ⁸⁰ *En marge*, 1912-1913.
- ⁸¹ Over de bende van Bonnot zie onder andere J. Maitron (1975), I, 420-439; en in het bijzonder wat Serge aangaat L. Nemeth (1991), 283-285; Y. Pages (1991), 300-301.
- ⁸² Pseudoniem van Anna Estorges.
- ⁸³ L. Nemeth (1991), 283.
- ⁸⁴ Geciteerd in Y. Pages (1991), 301.
- ⁸⁵ *Le Matin*, 18-8-1913, geciteerd in: J. Maitron (1975), I, 437.
- ⁸⁶ *Esprit*, 1-4-1937, geciteerd in: J. Maitron (1975), I, 423.
- ⁸⁷ *Rév*, 15-9-1913.
- ⁸⁸ *Rév*, 31-1-1913, 15-2-1913.
- ⁸⁹ J. Maitron (1975), I, 437-439; J. Maitron (1973), *De Boe, Jean*, in: DBMOF, XI, 321-322; J. de Meur (1970), 321-322.
- ⁹⁰ *L'Action anarchiste*, 23-3-1913 tot 1-7-1913.

⁹¹ Louis Albert D
Ukkel), schilder-
Daenens; D. Karou
⁹² Het ging wa
Sint-foost-ter-Ne
Brs, 1-12-1913

⁹³ *Harc*, 2-1913
anarchiste, 1-7-1913

⁹⁴ *Rév*, 13-3-1909

⁹⁵ *Rév*, 16-2-1909

⁹⁶ *Vier*, 2-1913

⁹⁷ *Rév*, 20-3-1909

⁹⁸ *Rév*, 21-5-1909

⁹⁹ *Rév*, 26-6-1909

¹⁰⁰ *Rév*, 21-5-1909

¹⁰¹ *Rév*, 26-6-1909

¹⁰² *Rév*, 21-5-1909

¹⁰³ M. de Vroede (1979), 278-295; C. Lorenzo (1969), 43-44; J. Maurice (1973), 34, 36, 39.

¹⁰⁴ J. Moulart (1979), 381-386; M. de Vroede (1979), 292-293; Vergara (1986).

¹⁰⁵ *Fédération Anarchiste de Belgique. Groupe Révolutionnaire de Bruxelles. Martyr et fantoches* (1909). Brussel, onder meer in: SAB, Pol, BE, 16989; F. Deflandre.

¹⁰⁶ *Le Peuple*, 25-10-1909.

¹⁰⁷ *Le Peuple*, 26-10-1909; *Rév*, 1-11-1909.

¹⁰⁸ *La Libre Pensée de St-Gilles. Meeting Ferrer*, 11-11-1909; St-Gillis, in: SAB, Pol, BE, 4310; G. Debehogne.

¹⁰⁹ *Rév*, 20-3-1909, 21-5-1909, 26-6-1909.

¹¹⁰ L. Nemeth (1991), 282; Y. Pages (1991), 300.

¹¹¹ Jean de Boe (°1889 Anderlecht-1974). Hij militeerde net als Serge oorspronkelijk bij de SJW om vervolgens te gaan aanleunen bij L'Expérience. SAB, Pol, BE, 16963; J. de Boe; J. de Meur (1970), 95-116; J. Maitron (1973), *De Boe, Jean*, in: DBMOF, XI, 321-322.

¹¹² François Raymond Callemain (1890 Brussel-1913 Parijs). SAB, Pol, BE, 17.000. J. Maitron (1975), I, 426.

¹¹³ Edouard Carouy (1883 Lens-1913 Parijs), draaier. SAB, Pol, BE, 17.000; J. Maitron (1975), I, 426.

¹¹⁴ *Rév*, 20-2-1910.

¹¹⁵ François Deflandre - in *Le Révolté: Desflandres* - (°1881 Sint-Gillis), kleermaker. SAB, Pol, BE, 16989; F. Deflandre.

¹¹⁶ Lucien Courbe (°1888 Sint-Jans-Molenbeek), mecanicien. SAB, Pol, BE, 16967; L. Courbe.

¹¹⁷ Armand Lebrun (°1884 Brussel), schilder. SAB, Pol, 215, VII, Pol Brs, 1-12-1913.

¹¹⁸ *Rév*, 15-2-1911, 15-7-1912.

¹¹⁹ SAB, Pol, BE, 4272; E. Chapelier, Pol Brs, 21-4-1910.

¹²⁰ *En marge*, 1912-1913.

¹²¹ Over de bende van Bonnot zie onder andere J. Maitron (1975), I, 420-439; en in het bijzonder wat Serge aangaat L. Nemeth (1991), 283-285; Y. Pages (1991), 300-301.

¹²² Pseudoniem van Anna Estorges.

¹²³ L. Nemeth (1991), 283.

¹²⁴ Geciteerd in Y. Pages (1991), 301.

¹²⁵ *Le Matin*, 18-8-1913, geciteerd in: J. Maitron (1975), I, 437.

¹²⁶ *Esprit*, 1-4-1937, geciteerd in: J. Maitron (1975), I, 423.

¹²⁷ *Rév*, 15-9-1913.

¹²⁸ *Rév*, 31-1-1913, 15-2-1913.

¹²⁹ J. Maitron (1975), I, 437-439; J. Maitron (1973), *De Boe, Jean*, in: DBMOF, XI, 321-322; J. de Meur (1970), 321-322.

¹³⁰ *L'Action anarchiste*, 23-3-1913 tot 1-7-1913.

- ¹⁷¹ Louis Albert Daenens (°1883 Brussel-1952 Ukkel), schilder-decorateur. SAB, Pol, BE, 76075; A. Daenens; D. Karolinski (1983), 139.
- ¹⁷² Het ging waarschijnlijk om François Barbé (°1886 Sint-Joost-ten-Node), schilder. SAB, Pol, 215, VII, Pol Brs, 1-12-1913.
- ¹⁷³ *Harol*, 6-1913 tot 1-1914; *Rév*, 15-3-1914; *L'Action anarchiste*, 1-7-1914, 19-7-1914.
- ¹⁷⁴ *Rév*, 13-2-1908.
- ¹⁷⁵ *Rév*, 17-10-1908, 6-2-1909.
- ¹⁷⁶ *Voorwaarts*, 11-11-1908.
- ¹⁷⁷ *Rév*, 20-10-1912.
- ¹⁷⁸ *HVW*, 6-1912.
- ¹⁷⁹ T. Luyckx (1985), I, 251-252.
- ¹⁸⁰ *HVW*, 8-1911, 10-1913 t.e.m. 12-1913, 2-1914.
- ¹⁸¹ *HVW*, 8-1911, 2-1912.
- ¹⁸² *HVW*, 8-1912.
- ¹⁸³ *HVW*, 9-1911.
- ¹⁸⁴ K. Houthuys (1978), 193; P. Ryckmans (1972), 167-168.
- ¹⁸⁵ *De Vrijdenker*, (10-4-1910).
- ¹⁸⁶ *De Vrijdenker*, (10-)1910. Het ging blijkens de hoofding om een tweede nummer. We vondt geen "nr 1"; het is goed mogelijk dat de (ongenummerde) *Vrijdenker* van april 1910 als dusdanig werd beschouwd.
- ¹⁸⁷ *HVW*, 11-1912.
- ¹⁸⁸ *HVW*, 8-1913.
- ¹⁸⁹ *HVW*, 2-1912, 5-1912.
- ¹⁹⁰ *Bulletin de l'Internationale Anarchiste*, 12-1909.
- ¹⁹¹ *HVW*, 8-1911, 10-1911, 12-1911.
- ¹⁹² *HVW*, 12-1911, 1-1912.
- ¹⁹³ P. van Praag (1977), 201-202; J. Stengers (1971), 1137-1149.
- ¹⁹⁴ L. Herteleer (1976), 94.
- ¹⁹⁵ *HVW*, 12-1912, 1-1913, 4-1913.
- ¹⁹⁶ *HVW*, 5-1914, 12-1912.
- ¹⁹⁷ *De Houtbewerker*, 23-2-1902, 6-9-1903; P. Ryckmans (1972), 265-267.
- ¹⁹⁸ *Het Bouwvak*, 1-3-1910, 1-5-1910; Aertsens was ook een tijd uitgever van *Het Bouwvak* en *De Houtbewerker*.
- ¹⁹⁹ Deze naam doet een joodse afkomst vermoeden; een diamantbewerker? Een zekere Hamburger was internationaal congres van 1907 in Amsterdam. Ene W. Hamburger hield in de jaren vóór de oorlog in Antwerpen en Mechelen voordrachten over rationele opvoeding.
- ²⁰⁰ *Bulletin de l'Internationale Anarchiste*, 10-1908.
- ²⁰¹ *Voorwaarts*, 5, 2-1908; 11, 5-1909; 6-1909.
- ²⁰² *Voorwaarts*, 2, 12-1908; 3, 12-1908; 7, 3-1909; 6-1909.
- ²⁰³ *Bulletin de l'Internationale Anarchiste*, 12-1909.
- ²⁰⁴ Vermeld als medewerker van het Antwerpse *Opstanding* (1914). Van Diepen ondertekende mede de anti-oorlogsverklaring van 1915 (zie einde dit hoofdstuk).
- ²⁰⁵ Edward Joris (1876-1957), op vrij jonge leeftijd secretaris van de Borgerhousse afdeling van de BWP, was rond 1902 om den brode naar Istanboel getrokken. Joris zou activist worden. H. Mommaerts (1973), *Edward Joris*, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, I, 726; H. Wiessing (1958); J. Moulaert (1979), 289, 377-381.
- ²⁰⁶ Over de zaak-Joris zie o.a. J. Moulaert (1979), 377-381.
- ²⁰⁷ Zie hoofdstuk V, *De anarchistische ontwakning van Vlaamsgezinde jongeren*.
- ²⁰⁸ J. Moulaert (1979), 279, 432-433, 449-450.
- ²⁰⁹ *Bulletin de l'Internationale Anarchiste*, 1-1910.
- ²¹⁰ *De Opstanding*, 2-1910, 11-1910.
- ²¹¹ *HVW*, 2-1913, 4-1913, 6-1913.
- ²¹² Pseudoniem van Jean-Baptiste Schaut (Schout) (°1869 Roubaix; van Belgische ouders), krantenhandelaar. Adamas was wellicht in 1893 te Gent uit Nederland aangekomen. Hij was ook nog tijdens het interbellum in de beweging actief. SAB, Pol, BE, 16972; Adamas; D. Karolinski (1983), 135; J. Schildermans (1983), passim; G. Vanschoenbeek (1992), 698-699.
- ²¹³ *HVW*, 4-1913.
- ²¹⁴ L. Bot, A. de Jong en A. Müller Lehnig (z.d.), 25 *jaar oorlog aan den oorlog. Herdenkingsnummer der IAMV. Speciale uitgave van "De Wapens neder" ter gelegenheid van het vijfentwintig jarig bestaan der IAMV in Nederland. Uitgegeven in opdracht van het kerstcongres der IAMV, z.p., 6; HVW, 9-1913, 10-1913.*
- ²¹⁵ *HVW*, 1-1914; *Opstanding*, 5-1914 t.e.m. 7-1914.
- ²¹⁶ *POV*, 7667, 8, Rijksw Gent, 18-10-1904; *Ins*, 22-10-1904; G. Vanschoenbeek (1992), 299.
- ²¹⁷ *HVW*, 9-1911.
- ²¹⁸ Prosper Plasschaert (°1888 Ledeberg), kelner, stond ongetwijfeld in contact met Heyman. SAB, Pol, BE, 16938; P. Plasschaert; G. Vanschoenbeek (1992), 299, 305, *Bijlagen*, 203.
- ²¹⁹ H. Elias (1971), 138; A. Willemsen (1974), 336.
- ²²⁰ Maurice Heyman (°1873 Gent). SAB, Pol, BE, 16989; F. Deflandre.
- ²²¹ G. Vanschoenbeek (1992), 300-301, 305.
- ²²² G. Vanschoenbeek (1992), 299.
- ²²³ *Ter waarheid*, 24-6-1906.
- ²²⁴ *Ter waarheid*, 15-4-1906 t.e.m. 22-7-1906, in het bijzonder 24-6-1906; G. Vanschoenbeek (1992), 309-310.
- ²²⁵ Zie ook *Ter waarheid*.
- ²²⁶ *AD*, 7-7-1907; *De Vrije socialist*, 17-7-1907.
- ²²⁷ *Bulletin de l'Internationale Anarchiste*, 11-1908.
- ²²⁸ D. Maes (1992), 271, 275-276.
- ²²⁹ *Voorwaarts*, 3, 12-1908; *Het Bouwvak*, 1-3-1910.
- ²³⁰ Zie ook *L'Avant-garde*, 23-11-1908. Dit verbond zou volgens die bron vooral uit schilders hebben bestaan; voor de Vrije Dokwerkers, zie *De Vrije dokwerker*, (14-10-1908) t.e.m. 6-1909.
- ²³¹ G. Vanschoenbeek (1992), 509.
- ²³² *Het Bouwvak*, 1-3-1910, 1-5-1910, 8-1912, 12-1912; we konden van dit blad slechts vier nummers achterhalen.
- ²³³ G. Vanschoenbeek (1992), 298-299, 301-305, 310-313, 318-320, 502-503.
- ²³⁴ Vermoedelijk de vakbondsman Henri Janssens.
- ²³⁵ *Het Bouwvak*, 1-3-1910.

- ¹⁵⁶ G. Vanschoenbeek (1992), 318, *Bijlagen*, 196.
- ¹⁵⁷ *Het Bouwvak*, 1-3-1910.
- ¹⁵⁸ *HVV*, 4-1913, 1-1914, 6-1914.
- ¹⁵⁹ *Bulletin de l'Internationale Anarchiste*, 11-1908.
- ¹⁶⁰ L. Pleyers was afdelingsverantwoordelijke van de GCL voor Fléron geweest.
- ¹⁶¹ Camille Brassin(n)e berichtte in 1913 vanuit Antwerpen aan *L'Action anarchiste* over de Minervafabriek waar hij toen blijkbaar werkte. In het bijzonder had hij het over de druk die uitgeoefend werd op diverse leden van de Syndicat des Mécaniciens de Liège om bij de socialistische bond aan te sluiten. Hij was begin 1914 één van de pleitbezorgers van de Caisse de Secours du Syndicat des Travailleurs du Bois. Brassine was als redactielid van *L'Action ouvrière* ook aanwezig op het congres van de Union des Syndicats de la Province de Liège dat op 12 en 13 april 1914 plaatsvond. *L'Action anarchiste*, 15-5-1913; *L'Action ouvrière*, 1-3-1914, 1-5-1914.
- ¹⁶² Waarschijnlijk Nicolas Pipela(ert) van de revolutionaire mijnwerkers van Jemeppe.
- ¹⁶³ Victor Rousselle (~1888 Jemeppe-sur-Meuse), fabrieksarbeider, woonachtig te Jemeppe. Was aangesloten geweest bij de Fédération Anarchiste de Belgique (1909). Rousselle was alleszins tot begin de jaren twintig actief als anarchist. SAB, Pol, BE, 16965; V. Rousselle; *Rév*, 6-2-1909; D. Karolinski (1983), 154.
- ¹⁶⁴ J.P. Voos was vermoedelijk van Jemeppe.
- ¹⁶⁵ *L'Emancipateur*, 13-10-1912, 27-10-1912.
- ¹⁶⁶ *Ins*, 26-9-1903; 31-10-1903; 23-4-1904; 1-7-1905; J. Bondas (1955), 242-248; E. Vandervelde (1936), 117; S. Beelen (1975), 109-111, 113-115; L. Flagothier-Musin (1985), 18-20.
- ¹⁶⁷ S. Beelen (1975), 119-121, 134, 137-141; L. Flagothier-Musin (1985), 60-61; J. Michel (1977), 447.
- ¹⁶⁸ *Em*, 18-9-1910, 2-10-1910, 28-1-1912, 10-3-1912, 9-6-1912, 18-8-1912, 31-8-1912, 15-9-1912, 30-9-1912, 26-1-1913. De spreekbeurten van zowel De Brouckère als Fuss werden als brochure verspreid, resp. door de Centrale Syndicale des Mineurs de la Province de Liège en de Union des Syndicats de la Province de Liège: L. de Brouckère (1912), *Le centralisme syndical. Discours prononcé par le citoyen L. de Brouckère en réplique au citoyen Fuss-Amoré au meeting contradictoire du 31 décembre 1911 à Liège*, Luik, weergegeven in L. de Brouckère (z.d.), 231-252; H. Amoré (1912), *Centralisme ou fédéralisme. Compte-rendu sténographié des discours prononcés par le camarade Henri Amoré dans sa controverse avec le citoyen Louis de Brouckère le 31 décembre 1911, à la Populaire, à Liège*, Luik.
- ¹⁶⁹ S. Beelen (1975), passim; J. Michel (1977), 447; L. Flagothier-Musin (1985), 61-63.
- ¹⁷⁰ *RDT*, 1-3-1912; *Ins*, 17-10-1903, 11-6-1904, 12-5-1906.
- ¹⁷¹ *Em*, 12-5-1912, 6-1912; *La Presse anarchiste belge. Les anarchistes aux électeurs. Elections législatives du 2 juin 1912*, Brussel, in: IISG, Nettlau, Belgen.
- ¹⁷² L. Flagothier-Musin (1985), 35.
- ¹⁷³ *Em*, 25-12-1912, 12-1-1913.
- ¹⁷⁴ *Em*, 26-1-1913, 9-2-1913, 3-1913; *L'Action anarchiste*, 1-4-1913 i.e.m. 15-6-1913.
- ¹⁷⁵ Over de algemene staking van 1913 zie C. van Overbergh (1913); A. Mommen (1980), 225-231; M. Liebman (1979), 162-182; P. Delfosse (z.d.), II, 197-221; G. Deneckere (1991), 451-520.
- ¹⁷⁶ *L'Action anarchiste*, 23-3-1913.
- ¹⁷⁷ *L'Action anarchiste*, 23-3-1913.
- ¹⁷⁸ *L'Action anarchiste*, 15-4-1913.
- ¹⁷⁹ *L'Action anarchiste*, 23-3-1914, 1-4-1913, 1-6-1913.
- ¹⁸⁰ *L'Action anarchiste*, 1-5-1913, 15-5-1913; *Rév*, 15-5-1913.
- ¹⁸¹ R. Luxemburg en F. Mehring (1969), 42-52.
- ¹⁸² M. Liebman (1979), 181-182.
- ¹⁸³ *L'Avant-garde*, 22-11-1908.
- ¹⁸⁴ *L'Action ouvrière*, 1-5-1914.
- ¹⁸⁵ *Em*, 10-11-1912.
- ¹⁸⁶ *L'Action ouvrière*, 1-6-1913, 1-5-1914; *L'Action anarchiste*, 15-4-1913; *Em*, 26-4-1914.
- ¹⁸⁷ *L'Action ouvrière*, 1-6-1913.
- ¹⁸⁸ *Em*, 3-1913.
- ¹⁸⁹ *L'Action ouvrière*, 1-6-1913; W. Westergard-Thorpe (1978), 54; W. Thorpe (1989), 70.
- ¹⁹⁰ *L'Action ouvrière*, 1-10-1913, 1-11-1913, 1-1-1914.
- ¹⁹¹ Tot het bureau behoorden ook - onder voorbehoud wat de schrijfwijze betreft - Van de Ven, De Connenck (De Coninck?); het comité was samengesteld uit Lougnez en Dehogne voor Verviers, Léon Berthen voor Brugge, Musche (Mussche?) voor Eeklo, Voos voor Jemeppe, Dirix voor Tilleur, Aerts voor de Mechelse houtbewerkers (niet te verwarren met Aertsens van het bureau, waarmee ongetwijfeld F. Aertsens werd bedoeld), Gobert voor Ham-sur-Sambre. Een zekere Voos werkte mee aan *L'Emancipateur*.
- ¹⁹² *L'Action ouvrière*, 1-5-1914, 1-6-1914.
- ¹⁹³ J. Maitron (1975), I, 376-379.
- ¹⁹⁴ L. Bot, A. De Jong en A. Müller Lehning (z.d.), 5-6; *HVV*, 9-1913, 10-1913.
- ¹⁹⁵ *Opstanding*, 5-1914, 6-1914, 7-1914; *L'Action anarchiste*, 19-7-1914; *Les Temps nouveaux*, 27-6-1914; *De Vrije socialist*, 8-7-1914; *Em*, 2-8-1914.
- ¹⁹⁶ *Bulletin du Congrès anarchiste international*, 5-1914, 7-1914; U. Linse (1969), 309-310.
- ¹⁹⁷ T. Luykx (1985), I, 260-261; M. Liebman (1986).
- ¹⁹⁸ J. Maitron (1975), II, 9-23; A. Rosmer (1959), 109-113; V. Richards (1977), 219-222.
- ¹⁹⁹ *Em*, 2-8-1914.
- ²⁰⁰ *Freedom*, 11-1914; V. Richards (1977), 219, 243-247. Het stuk van Verbelen was getiteld *Why Belgian Anarchists Fight* en was een verkorte vertaling van een brief aan het Nederlandse *De Vrije socialist*, 31-10-1914.
- ²⁰¹ J. Maitron (1975), II, 11-12.
- ²⁰² A. Rosmer (1959), 111-112; H. Day (1935).
- ²⁰³ V. Richards (1977), 220, 248-251.